

об/736

РОДНАЯ МОВА

№ 3 — 4

Выдадзена з памогі Міністэрства Вераў і Асьветы.

ВІЛЬНЯ — 1930

Зьмест:

А р т ы к у л ы:

	бал.
1. Д-р Я. Станкевіч: Беларускія плямёны і іхняе расьсяленьне (канчатак)	49
2. Да вымовы <i>j</i> правапісу чужых словаў (канчатак) .	59
3. Д-р П. Ваіцюлевіч: Аканьне ў скланеньню назоўных імёнаў	61
4. Д-р Я. Станкевіч: <i>j</i> паміж <i>a, o, e</i> і зубнымі ў беларускай мове	65
5. Прыстаўное <i>v</i> у беларускай мове	66

Крытыкі і рэфэраты:

6. Б. Тарашкевіч: Беларуская граматыка для школ (Брачыслаў Скарыніч)	76
7. М. Піліпонак: Мова „Сьцежкаў дарожкаў“ М. Зарэцкага	91

РОДНАЯ МОВА

МЕСЯЧНИК ПАСЬВЯЧОНЫ ПЫТАНЬНЕМ
БЕЛАРУСКАЕ (КРЫВІЦКАЕ) МОВЫ.

Падпіска на год — 6 зал.,
1/2 г.—3 зал., 1/4 г.—1.50 зал.

Адрэс Рэдакцыі і Адміністрацыі:
Вільня, Квашэльная 23, 1.

№ 3—4.

Санавік—Красавік 1930.

Год I.

Беларускія плямёны і іхняе расьсяленьне.

(Канчатак).

Устаноўленым тыпам аканьня зусім чыста адпавядае расьсяленьне плямёнаў паводле „Повѣсти временныхъ лѣтъ“.

Ад граніцаў украінскіх і польскіх прыблізна да Дзьвіны маем недысыміляцыйнае аканьне, а ў летапісцу чытаем, што Дрыгвічы жылі ад Прыпяці да Дзьвіны. Маем таксама недысыміляцыйнае аканьне на паўдзёным усходзе—на Сожы і Дняпры—і ізноў ізь летапісцу ведаем, што тамака жылі Радзімічы.

Як канчальна выясьнілі грунтоўныя дасьледаваньні П. Растаргуева*), проф. Маскоўскага ўнівэрсытэту, Ант. Паллявоя (гл. № 1-2 „Род. Мовы“), А. Курылы і інш., беларускія паветы Чарнігаўшчыны — Мглінскі (цяпер Почапскі Бранскае губ.), Сураскі (цяпер Клінцоўскі Бранскае губ.), Старадубскі, Навазыбкаўскі і Горадненскі—маюць недысыміляцыйнае аканьне**).

Аб тым, што і ў гэтай часьці Чарнігаўшчыны жылі Северяне ё пэўныя гістарычныя весьці, наагул, аб гэтым, здаецца, ніхто не сумляваецца. Дзеля таго добра робе П. Растаргуеў называючы ў вышмэнаванай працы чарнігаў-

*) П. А. Растаргуев: Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров. Выданьне Інстытуту Беларускае Культуры. Ленінград. 1927, бал. 224 з картаю.

**) Адпаведна да гэтага павінна быць папраўлена на паўдні мэнаваная вышэй граніца паміж дысыміляцыйным і недысыміляцыйным нарэччам, паказаная Е. Карскім, пайменна: граніца гэтая прождзе па паўночнай мяжы Чарнігаўшчыны з Магілёўшчына і Смаленшчына.

скую беларускую гутарку северска-беларускай, а самых Севяран—беларускім племеням*).

На паўночным усходзе ад недысіміляцыйнага аканьня ё аканьне дысім і ляцыйнае, а паводле летапісца ведаем, што ў Полацку, Смаленску і Ізбарску жылі Крывічы.

У большай часьці губ. Разанскае, у невялічкай часьці Тамбоўскае, у часьці Курскае, траха ў цэлаў Арлоўскай, у ладнай (меней палавіцы) Калускае ды ў паўдзённа-ўсходняй часьці Тульскае ё (resp. было) вялікае недысіміляцыйнае аканьне; зь летапісцу ведаем, што ў гэтых мясцовасьцях жылі Вяцічы. У паўдзённа-заходняй часьці Тульскае губ. ё дысіміляцыйнае аканьне толькі па мяккіх сугуках. Магло яно ўзьнікнуць альбо з дысіміляцыйнага аканьня крывіцкага пад уплывам недысіміляцыйнага аканьня Вяцічаў, альбо наадварот. Баржджэ наадварот, бо Крывічы, мусіць, так далека на ўсход не заходзілі. Значыла-б гэта, што паўдзённа заходнюю часьць Тульшчыны займалі Вяцічы. Так сама дысіміляцыйнае аканьне па мяккіх сугуках у заходняй часьці Арлоўскае і Курскае губ. мусіла ўзьнікнуць із ранейшага недысіміляцыйнага пад уплывам дысіміляцыйнага аканьня із заходу.

Як мы абачылі, аканьне Вяцічаў ё аднолькавае з аканьням заходне-беларускіх плямёнаў Дрыгвічоў і Радзімічаў. Недысіміляцыйнае аканьне Вяцічаў не магло ўзьнікнуць пад уплывам недысіміляцыйнага аканьня беларускага, бо адлучана ад яго вялікім прасторам аканьня дысіміляцыйнага. Дзеля таго-ж і беларускае недысіміляцыйнае аканьне не магло ўзьнікнуць пад уплывам аканьня Вяцічаў. Але і незалежна адно ад аднаго ўтварыцца не маглі, бо яны аднолькавыя ня толькі ў сваёй аснове, але нічым ня розьняцца. Адгэтуль вывад, што мусілі калісь Вяцічы жыці разам із заходне-беларускімі плямёнамі. За супольнага гэнага жыцьця аснова недысіміляцыйнага аканьня мусіла ў Дрыгвічоў, Радзімічаў і Вяцічаў разьвіцца на толькі, што потым немагчымы быў ніякі водхін у бок. Хто-ж адкуль перасяліўся? Аб перасяленьню з усходу на заход жадных вестак нямашака, але аб перасяленьню Вяцічаў і Радзімічаў на ўсход кажа нам летапісец**). Пацьвярджае гэта таксама пераход на ўсход балтыцкага племені Голядзі.

*) П. Бузук, доцэнт Менскага ў-тэту, у рэцэнзі вышненаванаў працы Растаргуеваў кажа: „аб тым, што дасьледжаныя ім (Растаргуевам — Рэд.) дыялекты зьяўляюцца патомкамі гаворак быўшых Севяран—здзецца, закідаць не даводзіцца; злучнасьць археалёгічных, гістарычных і іншых даных дае, на наш пагляд, пр-ва проф. Растаргуеву ўвесці ў навуку дадатак у пытаньне адносна ўтварэньня беларускага народу (Працы Клясы Філёлёгіі І. Б. Кул., т. І, бал. 375)

***) У пачатным летапісцу пал 984 г. чытаем: „Быша же Радимичи отъ рода ляховъ, пришедше ту ся вселиша, и платять дань Руси, повозъ

Але ці не прырэчаць гэтаму іншыя асаблівасці мовы? Ня толькі не прырэчаць, але навет пацвярджаюць. Вяціцкае нарэчча мае яшчэ дагэтуль шмат асаблівасцеў супольных ізь беларускаю моваю. Прывяду некаторыя. Усё вяціцкае нарэчча мае $z=h$ замест $z=g$, усё гэтае нарэчча мае ацвярдзелі *и* (прыр. А. Шахматаў „Курс“, бал. 174). Па мяккіх сугуках націсьненае *e* перад ацвярдзелымі *ж, ш, ц* не пераходзе ў *o* (идёш, але ня идёш), ня мае *в* ў gen. sg. мускіх і ніякіх прыкметаў і заёмнаў (яно, нована, а не—яво, новава), *ф* чужых словаў замяняецца на *хв* (прыраўнуў Н. Дурнаво, „Діалектолагічныя разысканія... I-2, бал. 75). Ё таякія старыя асаблівасці, як шчэзьненне *ь* па *л*, а далей і гэтага *л*: мяніны (з* *л̆мєніну*), меть (з* *л̆м̆т̆і*). У канчатку трэцяе асобы адзіночнага і множнага ліку ё мяккі сугук (-*ть*=*t*, напр. *ходитъ, ходятъ*); хвормы без канчатку—*t* (-*ть*) ужываюцца толькі ў трэцяй асобе адзіночнага ліку (піша, ходзя, нося), але ў множным ліку не, як ё ў паўночна-расејскім нарэччу. Dativus і locativus sg. асабовага замя 2 ас. ізваротнага гучыць табе, сабе, але не тебе, себе, як у паўночна-расејскім нарэччу. Шмат ё і іншых асаблівасцеў супольных т. зв. паўдзённа-расејскаму нарэччу (г. зн. даўнейшаму вяціцкаму) з моваю беларускаю. Праўда, астачы вяціцкае гаворкі ня знаюць дзеканья, але па так даўгім уплыве расејскім на яе, магло быць яно ўтрачана*). Гэта-ж пераходныя гаворкі г. Калускае, Арлоўскае і іншых, аб каторых беларускім паходжаньню ня можа быці сумлеву, таксама ня маюць дзеканья (прыр. „Опытъ діал. карты рус. яз. въ Европѣ“, бал. 57). Што гэтыя абруселыя гаворкі дзеканье малі, але з часам утрацілі, сьведчыць дзеканье беспасярэдне зь імі зьвязаных ды зь імі сумежных чыстых беларускіх гаворак. Праўда так сама тое, што цяпер астача вяціцкае гаворкі не належа да беларускае мовы, бо за даўгі час 700 год чыста абрусела, але калісь належыла да паўдзённа-заходняга (г. зн. недысыміляцыйна-акаючага) нарэчча беларускае мовы**), а цяпер захавала ладныя сьляды гэтае належнасці***).

везуть и до сего дне“, а ў „Повѣсти временн-хъ лѣтъ“ чытаем: „Вяста бо 2 брата въ лясѣхъ. Радимъ а другий Вятко, и пришедъша сѣдоста Радимъ на Съжу, и прозвашася Радимичи, а Вятко сѣде съ родо-ъ своимъ по Опѣ, отъ него же прозвашася Вятичи“ (А. Шахматов, „Введеніе въ курсъ ист. рус. яз.“ бал. 57).

*) У некаторых мясцовасцях (на сярэдняй Аццэ) гэтае гаворкі ё дзеканье (прыр. А. Шахматов, „Короткий нарис-історіі української мови“, бал. 28).

**) Прыр. Е. Карскі: „Есть основание даже предполагать, что некоторые черты с олства с южно-великорусскими оворами белорусских говоров именно следует объяснить влиянием белорусского наречия на южно-великорусское (Надеждинъ, Зеленинъ, напр. 494), или же выводить из общей основы“ (Русская диалектология, бал. 152).

***) Што сказана тутакі аб паходжаньню т. зв. Паўдзённа-расејцаў, не адносіцца да мешанцаў некаторых мясцовасцеў, колёнізаваных пазьней,

Гляньма цяперака што-бы магло пярэчыць прыведзенаму абразу паходжаньня і расьсяленьня беларускіх плямёнаў. Закіды проці яга выплываюць адразу з тэорыі Шахматавае.

Наўперад закіды із самае мовы. Беларуская мова мае дзеканьне і цеканьне і гэтую-ж асаблівасьць маюць усі заходне-славянскія мовы, апрача чэскае. На гэтым А. Шахматаў пабудаваў сваю гіпотэзу аб польскім паходжаньню Радзімічаў і Дрыгвічоў ды падпер яе весткамі зь летапісца.

Але ў першай сваёй гіпотэзе А. Шахматаў быў накшага пагляду на гэтую асаблівасьць. Такака ён кажа:

„Трудно предположить, чтобы въ этихъ свидѣтельствахъ (летаписцевыхъ—Рэд.) не отразилось живое народное преданіе, основанное на дѣйствительной правдѣ. Но правда это состояла не въ происхожденіи радимичей и вятичей отъ польскаго племени, а въ томъ, что нѣкогда они сидѣли западнѣе того, гдѣ застаець ихъ исторія и при томъ въ близкомъ сосѣдствѣ съ ляхами; весьма вѣроятно, что близость эта была настолько тѣсной, что, съ одной стороны, вызвала преданіе о соплеменности ихъ съ ляхами, а съ другой имѣла слѣдствіемъ появленіе въ языкѣ ихъ нѣкоторыхъ, общихъ съ польскими говорами, звуковыхъ чертъ: дзеканіе и цеканіе въ современной Могилевской губ. могутъ быть результатомъ тѣснаго общенія радимичей съ польскими племенами“ (подчырк мој—Я. С.).

Гэткае разуменьне паходжаньня дзеканьня і цеканьня было небяспечным для „рускае суцэльнасьці“ ды „прарускае мовы“, прызнаваных усімі расејскімі філёлёгамі. І Е. Карскі гэта згледзіў і адцеміў у сваіх „Бѣлоруссахъ“ І. „Съ одной стороны—кажа ён—дзеканіе, какъ особенность общая съ западо-славянскими языками, должна была развиться при общей языковой жизни бѣлоруссовъ съ поляками, съ другой стороны, бѣлоруссы, какъ русскіе, не могли жить общей жизнью съ поляками“ (цытую з памяці).

І калі Е. Карскі, каб абмінуць гэтую небяспечнасьць, проста кажа, што беларускае дзеканьне разьвілося незалежна, дык А. Шахматаў гэтым здаволіцца ня мог. Гэткая зьява, што абымае вялізарны прастор ад Калускае г., а навет, часткава і далей, ажно да Лабы, магла разьвіцца самастойна толькі ў тым прыпадку, калі была паложана гэтаму агульная аснова, пачатак у вялікай мякчынні зубных

прыкл. у часьці Паволжа і іншых, бо ў такіх мясцовасьцех вялікі элемент проці расејскага (паўн. чна-расејскага) ё ў мякчынні. Апрача тага, у такіх мясцовасьцех заўсёды ё мешанка з рознымі турскімі і мангольскімі народамі

д, т. Гэта магло стацца толькі дыялектычна ў мове праславянскай, у вапошнюю яе пару, калі, з аднаго боку, былі ўжэ асобныя дыялекты, а з другога — ўся праславянская мова жыла адным суцэльным языковым жыцьцём і языковыя зьявы маглі пашырацца ў розных кірунках. Але калі беларуская мова мала ўжэ ў праславянскую пару асобныя ад жіншых т. зв. усходне-славянскіх моваў языковыя зьявы ды ня толькі мала такковыя зьявы, але і перажывала іх ізь жіншымі групамі славянскіх моваў, дык значыць ня было жаднае „прарускае мовы“. Каб гэтага вываду ўсьцерагчыся, А. Шахматаў мусіў прызнаць Радзімічаў і Дрыгвічоў польскімі, а не беларускімі плямёнамі.

Каб узмацаваці гэтую сваю гіпотэзу, А. Шахматаў падпірае яе... другою гіпотэзаю. Ён так выясьняе ўтрату ў паўночна-расејскім нарэччу гуку *ч*, замест каторага настала: а) *и*, в) зьліцьцё *ч* і *и* ў вадзін гук *и* і с) мяшаньне *и* і *ч*. На сярэднім Дняпры жыло ляскае плямя, Радзімічы. „Паўночна-русы“ ішлі з паўдзённага Дняпра і мусілі прабіцца пераз Радзімічаў. У Радзімічаў, як і ў цяперашніх Мазуроў, замест *ч* быццам было *и*. Праз гэта некаторыя гаворкі паўночна-расејскія зьмянілі *ч* на *и*, жіншыя перанялі з польскага нарэчча *и* замест сваіга *ч* і *и*, яшчэ жіншыя зьмяшалі *ч* і *и**) У гэтым выкладзе дзіўна тое, што тыя Радзімічы, каторыя далі Паўночна-расејцам свае *и* і *и*, або мяшаньне *и* і *ч*, не пакінулі іх сабе, бо беларуская мова, апрача паўночна-ўсходняга пагранічча, дзе Радзімічы ніколі ня жылі, ня мае *и* замест *ч* або іх мяшаньня. А *и* беларуская мова нідзе ня мае.

Каб выясьніць паходжаньне беларускага аканьня, А. Шахматаў дапушчае, што Радзімічы якісь час жылі на ўсходзе каля р. Акі, адкуль вярнуліся назад да Дняпра ў вапошняй чэцьверці X ст. Жывучы тамака разам ізь Вяцічамі, што малі аканьне, Радзімічы перанялі ад іх гэтую асаблівасьць**). Ізноў ня ведаем, чаму Вяцічы не перанялі ад Радзімічаў вымовы *и* замест *ч*.

Мы бачылі, што беларускае аканьне разьвілося незалежна з дадзеных, што былі ў самој мове Дрыгвічоў, Радзімічаў, Вяцічаў і жіншых. Не маглі гэтыя плямёны быці польскімі, бо польскія нарэччы ня знаюць аканьня. Не магло таксама быці колёнізацы ўкрајінскіх Дзераўлян, бо Украјінцы ня маюць ані аканьня ані дзеканьня-цеканьня. Значыць прыведзеныя закіды ня выдзержуюць крытыкі.

Гэта аднак не перашкаджала кіеўскаму летапісцу а мо' і наагул тагачасным Украјінцам уважаці Радзімічаў ды—як думае А. Шахматаў — Дрыгвічоў, а паводле сьвя-

*) „Введеніе въ курсъ исторіи рус. яз.“ Ленінград. 1916. Бал. 60.

**) Ibid. Бал. 106.

доцтва „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ таксама Вяцічаў за бліжшых заходне-славянскім плямёнам, як сабе. Большая мякчыня *o, t* сьхінала да гэтага пагляду, а прыход із заходняе Беларусі Вяцічаў і Радзімічаў, бітвы з апошнімі за дарогу Дняпром умацоавалі ў гэткім перакананьню. Вёсьцем летапісцавым мы маем права натолькі паверыць, наколькі яны пацьвярджаюцца языковымі фактамі.

Словы „лях“, „лядскі“, „ляшскі“ хіба спачатна малі значэньне тэрыторыяльнае. З прыраўнаньня літоўскага *lepkas* з чэскім *lech* ды ўкраінскім і беларускім *лях* можам устанавіць, што ў мове праславянскай гэтае слова мела насовы самагук **lechъ*. Можна згадзіцца з дапушчэньням Р. Ільлінскага („*Slavia*“ IV. сшыток 2, бал. 314 — 19), што *lechъ* узьнікала зь **ledjanin*, што азначала чалавека аселага на **ledъ* (лядзе). **lechъ* было-б зьмяншальным ад **ledjanin*, падобна да таго як маем Стах ад Станіслаў і јіншыя. Назоуем **lechi* маглі называць ня толькі Палякоў, але ўсіх тых Славян, што пасяліліся на лядах, г. зн. землях балеј-меней ачышчаных ад лесу. Папольску слова **lechъ* так і асталася-б з насавым самагукам, але гэтае хвормы ў польскай мове не знаходзім. Адгэтуль вывад, што самі даўнейшыя Палякі прынамся спачатна сябе **lechami* не называлі. Мусіць јім, як і частцы јіншых Славянаў, далі гэты назоў јіхнія славянскія суседзі. Најлягчэй гэты назоў мог узьнікнуць у даўнейшых Украјінцаў, што часткава жылі на сьцяпох. Мусіла гэта быць аналёгічна да таго, што мы цяперака сустракаем у Беларусаў-Паляшукоў, каторыя свајіх суседзеў Беларусаў Непаляшукоў называюць Палякамі або Палявікамі, хочучы гэтым паказаць, што апошнія жывуць не на палесьсю, а на полю.

Адцемлю яшчэ дробны закід. Ё рака Пронь, прыток Сожа, і рака гэтага-ж назову ёсьць у Разанскај губэрні. З гэтага А. Шахматаў выводзе, што Радзімічы калісь жылі на ўсходзе зь Вяцічамі і прынеслі стуль назоў р. Проні. Але магло быць начај, маглі Вяцічы па дарозе на ўсход жыці каля р. Проні дняпроўскае і, прышоўшы на новае месца, назваці гэтым јімям јіншую раку.

Пераходжу да закідаў проці беларускасьці Крывічоў. У вадным летапісцавым сьпіску чытаем: „И по сихъ братьи родъ ихъ держати почаша княженіе в полях, а въ деревляхъ свое а Дреговичи свое, а Словѣни свое въ Новгородъ а другое на Полотѣ, иже Полочане; отъ нихъ же Кривичи, иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра, ихъ же градъ есть Смоленскъ: тудѣ бо сѣдять Кривичи; та же Сѣверъ отъ нихъ“. У гэтым некаторыя хочуць бачыць, што ноўгарадскія Словене ј Кры-

вічы—адно плямя, але тады трэ́ было-б сказаць, што таксама Крывічы і Севяране адно плямя, а з гэтым-бы ўжэ ніхто не згадзіўся. Наагул паводле прыведзенага запісу ў вадным летапісцавым сьпіску ня можа быць гутаркі аб тажсамасьці Словен і Крывічоў або аб іх належнасьці да аднаго расейскага ці маскоўскага народу, бо ў вусіх жіншых сьпісках Словене і Крывічы рэзка адрозьняюцца між собку. Гэны запіс бясумлеву трэба разумеці ў значэньню прастаровым. Словамі „а другое на Полотъ“ аўтар летапісцу хацеў сказаці: „а дальшае княжэньне славянскае (не словенскае) было на Палоце“. А словамі „та же Сѣверъ отъ нихъ“ хацеў сказаці: „таксама далей ад іх сядзіць Север“.

У Ёскрысенскім летапісцы пад 1471 г. запісана прамова прыхільніка маскоўскага князя на ноўгарадзкім вечу. У гэнай прамове знаходзім гэткае: „Потомъ же правнукъ его князь Владимиръ крестися и всѣ земли наши крести: Русскую и нашу Словѣнскую, и Мерску и Кривичску Весь, рекше Бѣлоозерскую, и Муромъ, и Вятчи“ (П. С. Р. Л. VIII. 160). Барзакоўскі ў „Історіі Тверскаго Княжества“ выясьняе, што па „Кривичску“ трэба паставіць коску. Што гэта так, бачым із таго, што да слова „Весь“ усюды маем прыкметы (Русскую, Словѣнскую, Мерску, Кривичску), азначаючыя землі; ад слова „Весь“ ё проста назовы народаў (Весь, Муромъ, Вятчи). Апрача таго, ані Меры ані Мураму аратар не называе належачаі да якога славянскага плямя, дык дзіўна было-б, каб ён называў Весь крывіцкаю. Дзіўна было-б такжа, чаму-бы аратар патрабаваў для Весі даваць ажно два паясьнененьні „Кривичску“, „рекше Бѣлоозерскую“, а яшчэ дзіўней было-б тое, каб аратар успамінаў аб хрышчэньню фінскага плямя—быццам крывіцкае Весі, ня ўспомнеўшы аб хрышчэньню самых Крывічоў. Дык ясна, што Весь тутака ня мае нічога супольнага з Крывічамі.

Як бачым, закіды проці беларускасьці Крывічоў ня выдзержуюць крытыкі.

Ня лішнім мо́ будзе падчыркнуць, што ўсюды, дзе ў гістарычных дакумэнтах сустракаемся з Крывічамі, знаходзім цяпер або чыстую белару кую мову або прыпсаваную або, напасьледак, вялізарныя сьляды беларускае мовы. Гэтак, як крывіцкія места, успамінаюцца ў летапісцы ня толькі Смаленск і Полацак, але і Ізбарск на поўначы Пскоўшчыны. І дасьледавальнікі — ў тэі лічбе А. Шахматаў—прызнаюць, што Беларусы ў тэі ці жіншай меры заіжмалі блізу што ўсю Пскоўшчыну з Псковам уллучна з выняткам пав. Порхаўскага ды быццам паўночнае часьці Холмскага).

Аўтары вышменаванае „Дыялектолёгічнае карты рускага языка ў Эўропе“ прызнаюць мову блізу што ўсяе

Пскоўшчыны і паўднёва-заходняе часьці Цьвершчыны за пераходную ад беларускае мовы да паўночна-расејскага нарэчча*). Гэтая пераходная гутарка, паводле іх, мае паўночна-расејскую аснову і беларускае наслаеньне, каторае пранікла туды не пазьней XIV ст.**). Ёншымі словамі, што Беларусы прышлі ў Пскоўшчыну і Цьвершчыну пазьней за Расејцаў, застаўшы іх тамака і зьмяшаўшыся зь імі. Калі-б і так было, дык гэта не перашкаджала-б гэным пазьнейшым за Расејцаў беларускім асяленцам у Пскоўшчыне належаць да крывіцкага плямя.

Адылі прыгледзімся да асаблівасьцеў мовы разгляда-нага прастору. Аўтары менаванае дыялекталёгічнае карты налічылі дзевяць беларускіх асаблівасьцеў гэнае мовы і шэсьць паўночна-расејскіх. Да беларускіх асаблівасьцеў належаць:

- 1) аканьне;
- 2) *ы* а) ў прыкметах у назоўным скл. адз. л: злы́, худы́, сіні́; б) у дзеяслоўных хвормах: мы́ (загадны лад), мыю́ (цяп. час), кры́ — крыю́, шы́ — шыю́, с) у назоўных імёнах: шы́я, памы́жкі;
- 3) *в* перад сугукам пераходзе ў ў́, а у па самагуку пераходзе ў ў́;
- 4) *ш, ж, ч* і *ц* цьвярдзя;
- 5) дзеканьне і цеканьне;
- 6) хвормы наз. скл. мн. ліку на-*ы*, як горады, лясы, берагі;
- 7) родны скл. адз. л. жаночкіх прыметаў і заімянаў мае канчатак—*е́*: злэ́, таке́;
- 8) 3-ья ас. адз. л. дзеясловаў 1—3 клясы паводле дзяленьня Лескінавага можа быць такжа бяз-*и́*: нясе́ць і нясе́;
- 9) націск беларускі (ніко́лі, ніко́га);
Да гэтых асаблівасьцеў дадам яшчэ ад сябе, што
- 10) давальны і месны склон заімя 2 ас. і зваротнага заімя ё́—табе́, сабе́;
- 11) у XV. ст. ў пскоўскіх гутарках было ацьвярдзелае *г(б)*. Прыкладам: старынах, манастыры, осподара, творау, по мороу, вьскрыца і јінш. (А. Шахматаў: Введеніе... бал. 60).
Як паўночна-расејскія асаблівасьці прыведзеныя:

*) Даслоўна: „Сюды (да гэтага пераходнага паўночна-расејска-беларускага нарэчча—Я. С.) ўходзяць: акаючая гутарка Петраградзкае губ. (паўднёвыя часьці Глоўскага і Лускага пав.), Пскоўскае губ., апрача акаючае гутаркі паўднёвае часьці Порхаўскага і паўночнае часьці Холмскага пав., што належаць да гутарак із паўднёва-расејскім наслаеньням; у Цьверскай губэрні гутаркі большае часьці Асташкаўскага і Ржэўскага пав. (з м. Ржэвач) і невялікае паўднёва-заходняе часьці Зубцоўскага пав. (да м. Зубцава і р. Вазузы) Прыклад да карты „Очерк рус. діал.“, бал. 36.

*) Ibid.

1) дыялектычна (у гутарцы Асташкаўскага і Ржэўскага пав. Цьвершчыны) сустракаецца выпаданьне *j* паміж самагукамі і сьцягненьне *j*іх (*знаш* замест *знаеш*—*знаеш*),

2) цоканьне, г. зн. сплываньне гукаў *č(ч)* і *c(ц)* або ўзаемная *j*іх мена;

3) сустракаецца вымова *ś(сь)*, *ź(зь)* збліжаная да *š(ш)*, *ž(ж)*—жямля, шіла(=зямля, сіла);

4) злучэньне *дн* пераішло ў *нн* (анна \angle адна);

5) творны склон мн. л. мае канчатак аднолькавы з давальным, г. зн.—*ам* замест—*амі* (*с вам*);

б) пашырана ўжываньне дзеяслоўнага прыслоўя мінулага часу ў ролі казьніка (карова была цяліўшы).

Наўперад бачым, што аўтары дыял. карты зрабілі асноўную абмылу тым, што палічылі цоканьне ў разгляда-най гутарцы за асаблівасьць паўночна-расејскую. Гэта пра-вільная ў вадносінах паміж паўночна-расејскім і па днёва-расејскім нарэччам або паміж паўночна-расејскім нарэччам і јіншымі беларускімі нарэччамі, але няправільная ў вадно-сінах паміж паўночна-расејскім нарэччам а цокаючай гутар-каю беларускаю, бо гэтая асаблівасьць можа быць адноль-кова добра паўночна-расејскај як беларускај гэтак гутаркі. Тое самое трэ́ сказаці аб вымове *ś(сь)*, *ź(зь)*, збліжаных да *š(ш)*, *ž(ж)*, бо вымову *ś*, *ź*, як *š*, *ž* маем такжа ў цокаючай гутарцы беларускај. Праўда, у цокаючай гутарцы белару-скај ня ўсюды гэтая зьява пашырана, але аднолькава ё і ў Пскоўшчыне; аўтары сьведчаць, што сустракаецца адно ў мове Наваржэўскага, Холмскага і Апочацкага пав. Пскоў-шчыны. Дзеля таго гэтыя дзьве асаблівасьці трэ́ба лічыць прынамся нэўтральнымі пры разглядзе, да каторага языка належыць у сваёй аснове гутарка пскоўская. Да лічбы асаблівасьцеў гутаркі пскоўскае нельга залічаць сьцягнень-не, як дыялектычную асаблівасьць адно Асташкаўскага і Ржэўскага пав. Цьвершчыны. Пераход злучэньня *дн* у *нн* ведамы спарадычна ладнај частцы беларускае мовы (аса-бліва на заходзе ў Наваградчыне і Горадзеншчыне*), дык таксама да ладнае меры адпадзе. Значыцца, з паўночна-расејскіх асаблівасьцеў астанецца адно канчатак творнага скл. мн. л. на—*ам* і ўжываньне мінулага дзеяслоўнага пры-слоўя ў ролі казьніка.

Дзеля таго што трахà (блізу) ўсі асаблівасьці ў гу-тарцы Пскоўшчыны беларускія або, як *дн* \neq *нн*, магчымыя такжа ў беларускај мове, праўдападабна, што і цоканьне і вымова *ś*, *ź* блізкая да *š*, *ž* таксама паходжаньня белару-скага ў гэтай гутарцы.

Дык гутарку Пскоўшчыны трэ́ба лічыць за пераход-ную ад мовы беларускае да мовы расејскае на аснове

*) Е Карскі: Бѣлоруссы II 1., бал. 444, 2 водступ

беларускай а з пазьнеjšым насланьням паўночна-расејскім. Канчаток творнага скл. мн. л. — *ам*, як асаблі-
васьць хвармальная, магла лягчэј лучыць чужым уплывам,
чымся асаблівасьці фонэтычныя, каторыя ўсі чыста белару-
скія. Хіба ё слоўнік расејскі, але ён найменей можа
быць довадам расејскае асновы. Калі зьвернем яшчэ ўва-
гу, што Пскоўшчына ніколі не належыла да беларускага
гаспадарства, але была заўсюды злучана з гаспадарствам
расејскім (спачатку належыла да Вялікага Ноўгараду
а потым да Маскоўскага княства), дык нельга навет паду-
маць, каб беларускія асаблівасьці там маглі дагэтуль заха-
вацца, калі-б былі як насланьне.

Калі гутарка Пскоўшчыны беларускага паходжаньня,
дык прыродна, што таксама гутарка паўднёва-заходняе
часьці Цьвершчыны (вялікшая часьць Асташкаўскага і Ржэў-
скага ды невялікая часьць Зубцоўскага пав.) ё такжа бела-
рускага паходжаньня, хоць мае на адну паўночна-расејскую
асаблівасьць (г. зн. сьцягненьне) балеј.

Значыцца ў Пскоўшчыне і прынамся ў разгледжанај
часьці Цьвершчыны жылі Беларусы спачатна і пазьнеј,
падпалі пад расејскі ўплыў. Што гэта былі Беларусы-
Крывічы, сьведча тое, што прастор крывіцкага расься-
леньня паводле гістарычных дадзеных зусім чыста зы-
ходзіцца з дысыміляцыяна акаючым нарэччам беларускае
мовы.

Ведаючы, што Крывічы і Вяцічы былі плямёны бела-
рускія ды што Крывічы насялялі такжа Пскоўшчыну і лад-
ную часьць Цьвершчыны, яснај нам робіцца даўгая вајна
беларускіх гаспадарстваў ізь Вялікім Ноўгарадам за Пскоў-
шчыну, даўгое ходаньне Цьверскага княства з Княствам
Маскоўскім ды Разані ізь Суздалям.

Значыцца, беларускія плямёны дзяліліся на
дзьве часьці: паўднёва-заходнюю, да каторае
належылі Дрыгвічы, Радзімічы, Вяцічы і Севя-
ране, і паўночна-ўсходнюю, да каторае нале-
жыла адно плямя—Крывічы.

Спачатна Дрыгвічы насялялі најзаход-
нейшыя часьці тагачаснага беларускага пра-
стору, на паўдзённы ўсход ад Дрыгвічоў жы-
лі Радзімічы, за імі на ўсход Вяцічы,
а за апошнімі на ўсходзе Севяране. Пазь-
неј настаў пераход Радзімічаў і Вяцічаў
на ўсход пры чым першыя аселі на Сожу, а
другія на Аццэ, аб чым захаваліся весьці
ў пазьнеjšым летапісцы, і хіба настала не-
каторае перамяшчэньне јіншых плямёнаў.
Гісторыя застае беларускія плямёны гэтак

расьселеныя: Дрыгвічы заімали прастор ад польскае і украінскае граніцы да Дзьвіны, на паўдзённы ўсход ад іх па Сожу жылі Радзімічы, на ўсход ад гэтых па Дзясьне і на агул у цяперашняй Чарнігаўшчыне жылі Севяране; на паўночны ўсход ад Дрыгвічоў ды на поўнач ад Радзімічаў і Севяран жылі Крывічы зь месцамі Полацкам, Смаленскам і Избарскам, займаючы блізу ўсю цяперашнюю Віцебшчыну, ладную частку Магілеўшчыны, Смаленшчыну, блізу ўсю Пскоўшчыну ды часьць Цьвершчыны; на паўднёвы ўсход ад Крывічоў, па Аццэ аселі Вяцічы.

(Канец).

Прага. 1926.

Др. Я. Станкевіч.

Да вымовы і правапісу чужых словаў.

(Канчаток).

Чужыя словы славянскія.

Да чужых словаў славянскіх у беларускай мове адносяцца галоўна імяны, прозьвішчы, назвы местаў, мясцовасьцеў і пад. іншых славянскіх краёў.

Паводле таго як Беларусы рэагуюць на вымову іншаславянскіх словаў, з каторымі сустракаюцца, трэба ўстанавіць нормы іх пісанья ў беларускай мове. Наперад можна сказаць, што дзеля бліжшыні славянскіх моваў да мовы беларускае, правапіс іншаславянскіх словаў у ёй будзе меней розніцца ад правапісу словаў беларускіх, чымся правапіс словаў неславянскіх.

Самагукі *о, е*, будучы ненацісьненымі, заўсёды пераходзяць у *а* і пішуцца паводле агульнага правіла аб аканьню (Пазнань, Валогда, Нява).

Украінскае *і* перадаецца пераз *е, о* а навет *а*, залежна ад паходжанья і палажэньня ў слове (Белая Царква, Нежын, Харкаў).

Складовае *л, р* перадаецца пераз *—іл, —ір, —ыр*
Прыкл.: Пільзень (чэск.), Бырно (чэск.).

Сугукі *б, в, г, к, л, м, н, п, с, ф, х* перад *і, е* (рознага паходжанья) і наагул усюды, дзе яны ў беларускай мове змякчаюцца, ёсьць мяккія, а *д, т* пераходзяць у *дз, ц*. Прыкл.: Бярдзічэў, Адзеса, Падзябрады (чэск.), Бенешаў (чэск.).

ч, ш, ж, р будуць заўсёды цввярдыя (Брусаў, Сібір, Разань, Жытомер, Чыстаполь).

Польскае *rz* і блізу такое-ж чэскае перадаюцца пераз *р**) цввярдое (Сандамер, Трэбіч).

ц јіншаславянскіх словаў будзе цввярдое, але словаў польскіх і лужыцкасэрбскіх бывае мяккое тады, калі паўстала з *т* мяккага (Сьвеце).

в пярэјдзе *ў* *ў* *ў* тым палажэньню, дзе пераходзе *ў* беларускај мове (Іваноў, Ноўгарад, Цеханаў).

g так і астанецца, як бачым із словаў навет даўно перанятых. Дык будзе—*Valogda, Garvolin, Gorlo* і јіншыя.

а, е польскія астаюцца і перадаюцца пераз *он, эн, ан* (Чанстахова, Бэндзін).

Хвормы—*ro, -lo-, -re-, -le-, -ra-, la-* (з прсл.—*or-, -ol-er-, -el-*—із складовымі сугукамі) астаюцца (Младкоўскі, Урэсьня, Млячарскі, Белград).

— *ій, ый* у расејскіх і ўкрајінскіх прозьвішчах перадаецца пераз—*і, ы* (Керанскі).

Прозьвішчы на *-оў, -ін* (Іваноў, Сарокін), паводле свае хвормы не праціўныя духу беларускае мовы, мы кажам звычайна—Сын Язэпаў, Лявонаў, Іваноў, але яны праціўныя беларускај мове свајім ужываньням у характары прозьвішчаў. Праўда, ладная частка Беларусаў мае гэткія прозьвішчы, але гэтак былі перакручаны на маскоўскі лад ранейшыя беларускія прозьвішчы. Хоць гэткія прозьвішчы ё прыметами, але Беларусы јіх адчуваюць як назоўныя јімёны і як таковыя скланяюць. Прыкл.:

Наз адз л.	Іваноў, Ластаўчын	Мн. л	Івановы, Ластаўчыны
Р.	Іванова, Ластаўчына	"	Івановаў, Ластаўчынаў
Д.	Іванову, Ластаўчыну	"	Івановам, Ластаўчынам
В.	Як родны	"	Як родны
Тв.	Івановам, Ластаўчынам	"	Івановамі, Ластаўчынамі
М.	Іванову, Ластаўчыну	"	Івановах, Ластаўчынах

Расејскія прозьвішчы на—*ой*. Таму, хто ня ўмее маскоўскае мовы, „Талстој“, „Палявој“ і пад. зусім не прадстаўляюцца, як нашае „таўсты“, але як „сувој“, „навој“. Дык гэтак мае ј скланяцца (Талстој, Талстоя, Талстою і г. д.). А калі-б хацелі скланяці як „таўсты“, дык трэба ј казаць не „Талстој“, а „Таўсты“, але гэта было-б менеј прыродна.

Пісаньне јіншаславянскіх словаў у беларускај мове, як яно тут прадстаўлена, да ладнае меры практыкуецца ўжо ў Беларусаў. Прыкладам гэткі правапіс ужыты па карце

*) Навет сполёнзаванья Беларусы на граніцы з польскај моваю ў Беластоцкім пав., гамонячы папольску, звычайна не вымгўляюць *rz*, замест каторага кажуць *р* (*p*).

Эўропы М. Азбукіна, прыкладзенае да ягонае „Географіі Эўропы“ 1924 г.

Да ўсяго вышсказанага трэба дадаць, што ёсць і такія назвы чужых краёў, рэкаў і пад., каторыя ў беларускай мове адчуваюцца чыста як свае словы; яны тады і пішуцца чыста пабеларуску. Прыкл.: Баўгарыя, Ноўгарад (=Вайһаруја, Ноўһарад).

Словы зь літоўскае і латыскае мовы.

Розьніца паміж моваю беларускаю і мовамі балтыцкімі (літоўскаю і латыскаю), шмат большая, чымся паміж мовамі славянскімі, хоць будзе меншая, як паміж моваю беларускаю і заходне-эўропэйскімі мовамі. Аднак за час тысячагодняга сужыцця Беларусаў ізь Ліцьвінамі і Латышамі вытварылася бліжшая ўзаемная асыміляцыянасьць беларускае мовы з аднаго боку а літоўскае і латыскае, з другога. Дзеля таго беларуская мова рэагуе на фонэтыку мовы літоўскае і латыскае блізу так сама, як і на вымову іншаславянскіх моваў. Дык і пісаньне словаў літоўскіх і латыскіх у беларускай мове будзе балеж-менеж гэткае, як пісаньне словаў іншаславянскіх. Гэтак літоўскія і латыскія *д, т* мяккія прэждуць у *дз, ц*; замест *а*, будзе *о, е*, дзе яны ёсць ў беларускай мове і падобна. Канчаткі—*as, is* і пад. літоўскіх прозьвішчаў і інш. адпадаюць у беларускай мове (замест *Садунас, Куркутіс* маем—*Садун, Куркуць*).

Д-р. Я. Станкевіч.

Аканьне ў скланеньню назоўных імёнаў.

Будзе гутарка аб аканьню на пісьме, бо, як ведама, ў вымове кожнае ненацісьненае *о, е* пераходзе ў *а*. Ненацісьненае этымолёгічнае *о* прынята ў нас і на пісьме перадаваць пераз *а*, але ненацісьненае *е* ў складох па націску перадаём на пісьме пераз *я* толькі ў некаторых прыпадках. Дзеля таго пры разглядзе аканьня ў скланеньню назоўных імёнаў будзем гутарыць аб імёнах ізь мяккімі *) канчаткамі.

Паводле граматыкі Тарашкевічаваў у мяккіх канчатках назоўных імёнаў на месцу этымолёгічнага *е* пішам *я*:

1) у імёнах жан. р. з асноваю на *-я* ў творным скл. адз. л.: з доляю (*ја*), воляю (*ја*) (бал. 114); 2) які што да

*) Аканьне на пісьме па мяккіх сугуках у імёнаў ізь цьвярдзімі канчаткамі спрэчкаў не выклікае.

аканья на пісьме маюць канчатак у творным скл. адз. л. жімёны жаноккія з асноваю на *-i*, нам Б. Тарашкевіч ня кажа, але відавочна так сама зь *я* (соляю, соляі, радасьцяі і пад.); 3) родны скл. мн. л. ўсіх трох радоў канчаецца на *яў*: прыяцеляў, гоняў, здарэньняў, земляў (114*); 4) давальны, творны і месны склон мн. л. ўсіх трох радоў мае ў канчатку *я*:

вучням	вучнямі	вучнях
землям	землямі	землях
здарэньням	здарэньнямі	здарэньнях

e паводле Б. Тарашкевіча трэба пісаць у канчатку творнага склону адз. л. жімёнаў мускіх і ніякіх: локцем (71), полем (75).

Ня ведаем, якімі прыцыпамі кіраваўся Б. Тарашкевіч устанаўляючы на пісьме аканье ў склановых канчатках мяккіх жімёнаў назоўных.

У кожным прыпадку тут магчыма і трэба лічыцца толькі з гэтакімі ўвагамі: 1) каб пісаньне зь *я* не зацямяла арыгінальных беларускіх хвормаў у склановых канчатках назоўных жімёнаў; 2) каб была відаць якаясь сыстэма ў пісаньню *я* на месцу этымолёгічнага *e* ў скланеньню назоўных жімёнаў; 3) каб лягчэй было разьбірацца неадумаслоўцам і, значыцца, каб дзеля гэтага ўтварыць прасьцеішае практычнае правіла граматычнае аб тым, дзе ў скланеньню назоўных жімёнаў пісаць *e-я*.

Калі прыём пад увагу менаванья прыцыпы, дык пабачым, што пісаньне *-ем* у творным склоне адз. л. жімёнаў мускіх і ніякіх не вымагаецца:

1) прыцыпам першым, бо і жіншыя славянскія мовы маюць у творным склоне адз. л. назоўных жімёнаў мяккіх канчатак *-ем*; у прыраўнаньню зь жіншымі славянскімі мовамі ня маем тут у канчатку творнага склону жаднае беларускае асаблівасьці хвармальнае. Жіншымі славамі: пішучы *-ям*, беларуская асаблівасьць хвармальная тут не зацёмніцца, бо яе нямашака, а асаблівасьць агульна-славянская будзе паказана прыкладамі жіншых славянскіх моваў. 2) не вымагаецца і прыцыпам другім. Наадварот: пішучы *-ям* у творным скл. адз. л. назоўных жімёнаў ізь мяккімі канчаткамі мускога і ніякага роду, мы ўтвараем некаторую сыстэму, бо: а) *-я* на месцу этым. *e* маем на пісьме ў творным скл. адз. л. ў назоўных жімёнаў жаноккіх (воляі, соляі), б) у ўсіх склонах адз. л. *я* на месцу ненацісьненага *e* маем у заімёнаў, жімёнаў прыкметных і лічбавых (сіняе, трэіцяе, яго, сіняга, трэіцяга, сіняе (і), трэіцяе (і), яму, сіняму,

*) Лічбы паказуюць балонкі граматыкі Тарашкевічаваі выданья 1929 г.

трэ́цяму, сіня́і, трэ́ццяі, сіняю́ (і), трэ́ццяю́ (і), сіня́і, трэ́ццяі;
3) практычнае правіла было-б вельмі лёгкае, гэт'кае:
у канчатку творнага склону адз. л. ўсі назоў-
ныя імёны маюць на пісьме -я-, а ня е (докца́м,
края́м, поля́м, чыта́ньня́м, доля́і, соля́і, радасьця́і); або
гэт'кае: назоўныя, прыкметныя і лічбавыя імё-
ны ды падобныя да прыметаў за́ймёны маюць
па мяккіх сугуках у канчатках адз. л. я а ня е,
з выняткам -е канцавога (у назоўным склоне:
піса́ньне, сіняе неба, трэ́цяе поле, і́хняе збожжа, у род-
ным скл. прыметаў і лічбаў жан. р.: роднае
зямлі, клічным скл.: дубе, голубе, ды назоўных
імёнаў у месным склоне: у гаро́се, у жы́це, на лаве).

У давальным скл. мн. л. ў беларускай мове маем
канчатак -ом (кало́м, място́м). Канчатку -ом адпавядае ў
мяккім скланеньню канчатак -ем, у каторым е пад на-
ціскам пераходзіць у ё́*) (ласём, вераб'ём, палём). Зь јін-
шых славянскіх моваў толькі некаторыя маюць у даваль-
ным склоне мн. л. канчаткі -ом, -ем. Прыкладам мова ра-
се́йская і украі́нская маюць канчаткі -ам, -ям (братам, ло-
ся́м). Дык каб беларуская асаблівасць хвормы ў гэтым
склоне не зацямялася, трэ́ба ненацісьнены мяккі канчатак
імёнаў мускіх і ніякіх давальнага склону мн. л. перадаваць
пераз -ем (прыяцелем, вучнем, здарэньнем).

У месным скл. м. л. маем у беларускай мове кан-
чатак -ох у мускіх і ніякіх назоўных імёнах цьвардых
(брато́х, кало́х, у жыто́х, място́х). Канчатку -ох цьвардых
імёнаў адпавядае канчатак -ех імёнаў мяккіх, у каторым
пад націскам е пераішло у ё́*) (ласёх, вераб'ёх, палёх).

Јіншыя славянскія мовы маюць накішыя канчаткі ў мес-
ным склоне множнага ліку імёнаў мускіх і ніякіх, најчась-
цеј тут сустракаюцца канчаткі -ах, -ях (пол. sądach, polach,
рас. ј укр. судах, полях).

Дык і ў гэтым склоне таксама, каб не зацямяць
арыгінальнае беларускае асаблівасці, трэ́ба ненацісьнены
мяккі канчатак імёнаў мускіх і ніякіх меснага скл. мн. л.
перадаваць пераз -ех (прыяцелех, звычайех, здарэньнех).

У родным скл. мн. л. назоўныя імёны мускія і ні-
якія зь цьвардымі канчаткамі маюць -оў (братоў, сталоў,
жытоў), гэты канчатак перанесены сюды ад даўнейшых
асноваў на -и (сыноў). Канчатку -оў адпавядае ў мяккім
скланеньню канчатак -еў, каторы пад націскам пераходзіць
у -ёў (ласёў, палёў).

*) У беларускай мове націсьненае е па мяккім сугуку і адначасна
перад цьвардым пераходзе ў о (ё).

Беларускае асаблівасьці ў гэтым канчатку мала ёсьць*) і мы яе не зацямялі-б пішучы -яў (здарэньняў) замест ненацісьненага -еў. Аднак дзеля таго, што ў давальным і месным склоне мн. л. жімінаў мускіх і ніякіх канечна трэба пісаць -ем, -ех у мяккіх складох ненацісьненых, дык і ў родным склоне мн. л. ляпей пісаці -еў, калі склад гэты ненацісьнены (локцеў, звычайеў, імкненьнеў). Гэт'кае пісаньне паможа сыстэматызацы і лягчэйшаму навучэньню ў школах.

У жімінаў жаночкіх з асноваю на -і (косыць, соль) у давальным і месным скл. мн. л. ёсьць канчаткі -ем, -ех (з даўнейшага -ьмъ, -ьхъ), каторыя пад націскам пераходзяць у -ём, -ёх (касьцеём, касьцеёх).

Каб не зацямяць гэтае асаблівасьці, такжа маем пісаць -ем у давальным скл. мн. л. і -ех у месным мн. л., калі гэтыя канчаткі ненацісьненыя (соль, дзель, радасьць, любасьць солем, дзелем, радасьцем, любасьцем, солех, дзелех, радасьцех, любасьцех).

Гэтыя-ж жімены маюць у родным скл. мн. л. канчатак пераняты ад асноваў на -и (у) за пасярэдніцтвам асноваў на -ё (ласеў, палеў), дык і павінны пісацца як апошнія; значыцца будзе — дзелеў, радасьцеў, любасьцеў, меншасьцеў**).

У жімінаў жаночкіх з асноваю на -я (зямля, вішня) у канчатках давальнага, меснага і творнага скл. мн. л. ё -я ('а) этымолёгічнае, дык, ведама, будзем заўсёды пісаць -ям, -ях, -ямі (землям, вішням, землях, вішнях, землямі, вішнямі). А дзеля таго трэба пісаць -я і ў ненацісьненых канчатках роднага скл. мн. л. гэтых жімінаў (земляў, вішняў).

У творным скл. мн. л. жімены мускія і ніякія маюць канчаткі паводле жімінаў жаночкіх з асноваю на -а, -я, тут маем сталамі, жытамі, вераб'ямі; дык і ў ненацісьненых мяккіх канчатках гэтых жімінаў маем пісаць -ямі (лежнямі), паколькі ня будзе канчатку -мі (коньмі, вучыцельмі). Жімены жаночкія з асноваю на -і маюць у творным скл. мн. л. вылучна канчатак -мі (весыцьмі, сольмі, радасьцьмі і г. д.).

Практычнае правіла для множнага ліку было-б гэткае: у множным ліку жімены жаночкія з асноваю на -я (зямля) маюць ува ўсіх склонах канчаткі з -я (земляў, землям, землямі, землях). У канчатку творнага скл. мн. л. маюць -я такжа жімены

*) Беларускае асаблівасьць будзе ў такіх хвормах як—ласеў, прыяцель, палеў пры расейскіх—ласей, прыяцелей, полей і пад.

**) Рэдкія націсьненыя канчаткі на -еў (касьцеў) асноваў на -і ўтварыліся з ранейшых канчаткаў -іў (касьціў) пад уплывам -е давальнага і меснага скл. мн. л. (радасьцем, -ех).

мускога і ніякага роду зь мяккімі канчаткамі (лежнямі, паколькі не канчаюцца на *-мі* (коньмі, прыяцельмі); на *-мі* ў творным склоне мн. л. канчаюцца ўсі імяны жаночкага роду тыпу косьць, соль, весьць. У іншых склонах мн. л. ўсі іншыя назоўныя імяны маюць у ненацісьненым канчатку на пісьме *-е* (аленеў, вучэньнеў, весьцеў, аленем, вучэньнем, весьцем, аленех, вучэньнех, весьцех).

Др. П. Ваўцюлевіч.

і паміж а, о, е і зубнымі ў беларускай мове.

Маем гэтакія прыклады: *Бяніца*, валасное местачка Маладзечанскага пав., урадова пісалі парасејску і цяпер пішуць папольску „Бэніца“ (бязь і), а тымчасам увесь акалічны народ вымаўляе зь і па е; *Бянюны*, вёска і двор у Альшанскай вол., Ашмянскага пав., гэтак вымаўляецца, хоць у чужых урадовых мовах пісалася і пішацца „Бенюны“; прозьвішча „Беняшэвіч“ (паводле пісаньня), у гаспадароў з-пад Гроўжышак, Ашмянскага пав. я чуў вымаўляе *Бяняшэвіч*; *војстры*, вельмі пашыраная вымова зь і гэтага слова, прыкл.: *војстра* слоўнік Байкоў і Некрашэвічаў, Менск, 1926; *војстры*, В. Ластоўскі, Расејска-Крывіцкі сл., бал. 423; *вајстрэньне*, *војстрыны*, *вајстрыць*, *навајстрыць*, *војстра*, *војстрасьць*, *војстры*, *вајструсенькі*, — усі ў слоўніку Насовічавым, бал. 63, *зајстрыць*, *зајстрыны*, *ibid.* 169, *гојстры*, Сяржпутоўскі, Казкі і апавяданьні беларусаў Слуцкага пав., *војстрым*, Мсьціслаўскі пав., Я. Карскі, II. 1. 426; *војстрасьць*, Зарэцкі, Сьцежкі-Дарожкі, 97; у прозьвішчу *Ваўшнаровіч* і таксама здаецца такога паходжаньня; *гајсаць* (прыр. пол. *hasać*), *гајсаў*, Чарот, Выпісы з беларускае літ. XIX і XX. У. Дзяржынскага, бал. 487, *гајсаць*, сл. Байкоў і Некрашэвічаў; *дајжа*, слова ўзятае з расејскае мовы, ужываецца на ўсходзе ад Дняпра, знаходзім яго такжа ў М. Гарэцкага; я чуў такжа *Даніловіч* замест Даніловіч; *Жојдзішкі*, местачка Вялејскага павету, заўсёды акалічнае насяленьне вымаўляе зь і, хоць пачужому пішацца бязь і; *зајдр сьць* (прыр. пол. *zazdrość*), слова агульна ведамае ў гэткай вымове (глянь у Насовіча. Байкова-Некрашэвіча); *кајстрыца* (=кастрыца), ужываецца ў часьці беларускай мовы народнай, паміж іншым падае Воўк-Левановіч у разгледжанаў іім гаворцы в. Татаркавічаў 27 вёрстаў ад Бабрујску ў кі-

рунку паўночна-заходнім. *Крэда* (прыр. пол. *kreda*), слова агульна *j* вылучна ўжыванае зь *j*, падае такжа Насовіч, Бајкоў і Некрашэвіч, Ластоўскі, бал. 338, Палявој, О яз. нас. Новозыбковскаго у., бал. 31; *кројніка*, агульна ўжываецца зь *j* у старој беларускај літаратуры; *Лагојск* (з Логозьскъ), местачка ў Барысаўскім пав.; *Прапојск* пры старым Пропошескъ гр. 1387 г. (12) з Пропошьскъ. Я. Карскі, Бѣлоруссы II, 1. 491 і 494 ўважае, што ў словах „Лагојск“ і „Прапојск“ даўнейшыя мяккія *ж, ш* пераішлі ў *j*. Аднак, як мы бачым з вышпрыведзеных прыкладаў, ня толькі *j* знаходзім тамака, дзе калісь былі мяккія *ж, ш*, але *j* там, дзе *ж, ш* ніколі ня было, а па *а, о, е* стаялі зубныя сугукі; *j* у „крэда“, „гајсаць“ і пад. начај выясьніць нельга, як толькі тым, што паміж *а, о, е* і зубнымі зьяўляецца *j* і гэтак-жа можна выясьніць *j* у „Лагојск“ і „Прапојск“. *трэці*, слова пашыранае ў вялікај большасьці беларускај народнај мовы (глянь такжа ў Бајкова-Некрашэвіча, Я. Карскага, Бѣлоруссы, II, 1. 449). Я. Карскі (*ibid.*) выясьняе „трэці“ з „трэцьці“ (*trećci*), як *ацца* (*а́сса*) пераішло ў *а́ца*, значыцца *j* з *ć* (*ць*) перад *с* (*ц*). Але няма ведама, ці ў беларускај мове ё здваеньне сугукаў у прыкметах; дзеля таго ляпеј разглядаць *j* у „трэці“ як узніклае паміж *е j с* (*ц*).

Калі ў слове па *а, е, о* стаяць зубныя сугукі — *с, з, н, ж, ш, дз, ц*—дык язык, пераходзячы ад палажэньня, у якім бывае пры вымове *а, о, е*, да зубоў, праходзе ля самога таго месца, дзе вымаўляецца *j* і з гэтае прычыны ў вышменаваных і, хіба, некаторых јіншых словах, каторых мне не ўдалося запісаць, зьявілася *j*.

Др. Я. Станкевіч.

Прыстаўное *v* у беларускај мове.

Кожнаму адразу кідаецца ў вочы, што да пачынаючых склад самагукаў у беларускај мове часта прыстаўляецца *v* (*в*). Б. Тарашкевіч у сваёј граматыцы гэтае *v* (*в*) заве прыдыхальным (бал. 117 выданьня 1929 г.). Разглядае яго ј Я. Карскі (Бѣлоруссы, II, 1, бал. 426—428 і 420—422). Наагул, гэтая зьява ў беларускај мове вельмі ведамая, каб трэба было яе даводзіць.

Але дагэтуль не ўстаноўлена точна перад якімі самагукамі і пры якіх варунках прыстаўное *v* (*в*) ў беларускај мове зьяўляецца. Б. Тарашкевіч (*ibid.*) кажа: „Калі слова пачынаецца з галосных *а, о, у* або *э*, то перад ім можа стаяць прыдыханьне *в* або *г*: вока, востры, вуха, вугаль, вуліца, гэты, гарэх“. З гэтага „правіла“ Тарашкевічавага

мы не даведуюцца перад якімі самагукімі бывае *v* (в), а перад якімі *h* (г); з прыведзеных ім прыкладаў можна падумаць, што *v* (в) бывае перад *o*, *u* (у), а *h* (г) перад *e* (э), *a*. Апрача таго, Б. Тарашкевіч кажа, што „можа стаяць прыдыханьне“, значыць выходзіць, што можа і не стаяць, а тымчасам нідзе жадны Беларус ня скажа „узкі“, „уліца“, „ока“ і пад. Аб прыстаўным *v* (в) ў сярэдзіне слова Б. Тарашкевіч кажа: „Аб „прыдыханьні“ ў сярэдзіне слова гл. § 77“ (ibid.). А тымчасам аб гэтым нічагусенькі не знаходзім у § 77; праўда, крышку аб гэтым ё ў § 80, дзе кажацца: „складовае (доўгае) *u* ніколі не стаіць беспасярэдня пасля галоснага, хіба толькі ў выклічніку *au!* і у рэдкіх чужаземных словах, напр. Тадэуш. Заўсёды *u* або скарачаецца на *ў* або аддзяляецца ад папярэдняга галоснага „прыдыханьнем“ *v* сяброўка, цівун, аблавухі, аўтар, аэронаўт“. Аб прыстаўным *v* перад *o* ў сярэдзіне слова ў Б. Тарашкевіча нічога не знаходзім.

Я. Карскі (II. 1. 426) кажа: „господствует приставочный *v* въ белорусскомъ нарѣчіи: въ немъ передъ каждымъ начальнымъ *o*, а иногда и передъ *u* можетъ развиваться *v*“. Тут таксама „можеть развиваться“. Няма ведама такжа, ці Я. Карскі мае наўвеце этымолёгічнае *o*, ці толькі *o* націсьненае.

На бал. 427 (ibid) Я. Карскі прыводзе прыклады прыстаўнога *v* ў сярэдзіне слова.

Дык разгледзім перад якімі самагукімі, пачынаючымі склад, бывае *v* ў беларускай мове заўсёды.

Прыстаўное *v* (в) перад *u* (у) з прсл. Q. Успомнем словы з *u* на пачатку складу на месцу прсл. Q: вусы, вусаты, вузёл, вузлаваты, вугол, вугольны, вугаль, вугальле, вугальны, вудá, вудзіць, вудзільнó, вудáль, вуж, вужака, вужачы, вужыны, вузкі, вузкаваты, вузіць, вузіня, вугор, вуграваты, вутлы (глянь у Я. Купалы ў „Раськіданым гнязьдзе“), павук, павукоў, павучыньне.

Менаваныя словы агульна-ведамыя (апрача мо’ „вутлы“), дзеля таго нямаш патрэбы прыводзіць месца іхняга ўжываньня або запісу.

Кожнаму ясна, што *u* ў менаваных словах з праславянскага Q, бо ў польскай мове маем у гэных словах *q*, *e* (*wąsy*, *węzeł*). У прыведзеных прыкладах *v* ё перад *u* як націсьненым, так і ненацісьненым, як на пачатку, так і ў сярэдзіне слова.

Колькі-бы мы ня бралі словаў з *u* з прсл. Q на пачатку слова ці складу, заўсёды перад ім будзем меці *v*.

Прыстаўное *v* (в) перад *u* (у), адпавядаючым

и (*у*) праславянскаму. Перад націсьненым *и* (*у*) старым, пачынаючым склад, заўсёды знаходзім *в*. Прыкл.: *вуха*, *вун* (паказальнае прыслоўе), *вусны*, *вуліца*, *вутка*, *навука*, *вуча*, *вучыць* (3-ая ас.), *вучаньнік*, *вулеј* (з ранейшага „вуль“, зн. раней было *у* націсьненае), а такжа ў словах, узядзеных з чужых моваў: *Навум*, *цівун*, *вунія*. Перад старым *у* ненацісьненым *у* вадных прыпадках бывае *в*, а ў другіх не. Побач з—*вучыць* (inf.), *навучыць*, *вучыцель*, *вущаты*, *вугналь*, *маем—наўчыць*, *наўчоны*, *добры ўчынак*, *наўме* (*у* прыказі „што каму на ўме, тој тое даўбе“), *услон*, *ураднік*.

Дык можам сказаць, што перад націсьненым *у* на пачатку складу заўсёды бывае прыстаўное *в*, а перад *у* ненацісьненым прыстаўное *в* бывае толькі ў некаторых прыпадках. Ведама, што пачынаючае склад ненацісьненае *у* па самагуку пярэдняга слова або складу заўсёды пярэдзе ў ў нескладовае (яны ўмеюць, да ўрадніка, наўчоны).

Прыстаўное *в* (*в*) перад *о*. Перад націсьненым *о* на пачатку слова або складу бывае прыстаўное *в*: *вока*, *вочны*, *вочнік*, *відавочна*, *восень*, *возера*, *вось* (*у* калёсах), *во*, *вось* (прыслоўе), *Волька* (імя), *воспа*, *вотрубы*, *волава*, *восець*, *вожык*, *воддаль*, *вожыг*, *слоўнік* *Насовічаў*, *војкала* (*во* калі даў Бог *војкалу*) *ibid.*, *војкаць* *ibid.*, *воміга* *ib.*, *вопадзь* *ib.*, *вопрамець* *ib.*, *воцат* *ib.*, *водгульле* *слоўнік* *Байкоў* і *Некрашэвічаў*, *вобак* (прыслоўе) *ib.*, а таксама ў словах узядзеных з чужых моваў — *півоня*, *Лявон*, *Сілівон*, *Ларывон*, *Радзівон* і г. д.; якое-бы мы слова не ўзялі, заўсёды перад націсьненым *о* на пачатку слова будзе *в*. Праўда, у *Насовіча* ё колькі слоў з націсьненым *о* на пачатку слова бяз *в*, але гэныя словы бяссумлеву зьявіліся з прычыны недагляду пры запісах. Гэтак у *Насовіча* маем „*обліў*“, а ў *Байкова* і *Некрашэвіча* „*вобліў*“, „*обліг*“ (пісьменнае забавязаньне) *Нас.*, як слова чужое і можа нядаўна перанятае магло быць чутае ў чужој вымове, *обак*, *обач*, *огнік*, *ојчанька*, *окліп*, *опадзь*, *оцэт* у *Насовіча* знаходзім адначасна і з *в* на пачатку, значыцца, адныя запісалі так, як чулі пабеларуску, а другія, як вымаўляецца парасејску; *одпуст*, *оргіч*, *оченно**), *ошуст* бяссумлеву былі запісаныя ў чужој вымове.

Словы, ня маючыя *в* перад *а* зь ненацісьненага *о*, дастаюць *в* перад *о* націсьненым, калі яно зьявіцца пры зьмене слова. Прыкл.: *у* вадз. л. маем *асва*, *асвы*, *асьве* і г. д., але ў мн. л.—*восвы*, *восваў* і г. д.; *аец*, *ајца*, *ајцу*, *ајцове* і пад., але ў клічным скл. адз. л. *војча*, *ласкавае* *војчанька* *Нас.*; *адзін*, *аднаго*, *аднаму* і г. д., але калі пась-

У таго-ж *Насовіча* ё ј „воченна“.

ля пярэчаньня *ні* націск пераходзе на адзін склад наперад, дык маем — *ні* водзін, *ні* водны, *ані* водны, *ні* воднага, *ні* воднае і г. д.; абады *і* вобад Нас. Навет адна *і* тая самая хворма аднаго слова ў залежнасьці ад націску мае то *а* бяз *в*, то *во*: воблакі Нас. і аблокі; вобраз і абраз, абразы, абодва прыклады з Насовіча; воічым Нас., Баікоў і Некр. і аічым Баікоў і Некрашэвіч; осэць (чытаі—асець Нас. і восець, запісаў я ў Арлянятах, Краўское вол. Ашм пав. Розніца ў націску ў такіх прыпадках залежэць ад асаблівасьцеў дыялектычных альбо ад чужога ўплыву. Тое самое бывае ў словах аднакарэнных: апраніха, апранацца, апратацца, але вопратка; агонь, але вогнік Нас., вогнішча *ibid.*; адзёр Баікоў і Некр., але водрык Нас., водра; аглядацца, але воглядка, абувацца, але вобуі, ашчупаваць, але вошчупкам, азірацца, але возірк Баікоў і Некр., акладаць і вокладка *ibid.*, адгукнуцца *і* водгук *ib.*

Із звышсказанага відаць, што перад націсьненым *о* пачынаючым склад заўсёды ё прыстаўное *в*.

Але ў звышпрыведзеных прыкладах перад *о* ненацісьненым ці—правільней—перад *а* зь ненацісьненага *о* прыстаўнога *в* нямашака. У слоўніку Насовічавым на 2270 (прыблізна) слоў, што пачынаюцца з *а* зь ненацісьненага *о* (бал. 344—389 ды 62—67) ё прыстаўное *в* толькі ў 22-х. Разгледзім гэныя 22 словы: ваблучок 62. Як відаць з прыведзенага прыкладу („сядзь у ваблачку“) *в* перад *а* ў гэтым слове магло ўзьнікнуць ад прыіма *у*, аб чым ніжэй, ваістрэньне 63, ваістрыць *ib.*, ваіструсенькі *ib.*, ваістрыня 67, ваістрыць *ib.*, ваістрыцца *ib.*, ваістрагон *ib.*, ваістрэць *ib.*, ваіструсенькі *ib.* Але ў тым-жа слоўніку знаходзім (бал. 370) бяз *в*: астрабрамскі, астравокі, астрагон, астракол, астрыня. Дык астануцца толькі—ваістрэньне, ваістрыць, ваіструсенькі (або тыя-ж словы бяз *і*), ваістрэць, у каторых будзем меці *в* перад *а* на месцу ненацісьненага *о*, а ў ііншых словах гэтага караня *в* перад *а* зьявілася ў слоўніку пэўне як рэзультат уплыву на запісавальніка тых словаў аднакарэнных, у каторых прыстаўное *в* ё перад *о* націсьненым. Вакеньніца, вакно, ваконка, ваконьніца, ваконца, вакошка (усі на бал. 64); некаторыя зь менаваных словаў полёнізмы і маскалізмы, але гэта ня мае значэньня пры разгледаным пытаньню. Але ў тым-жа слоўніку ё — акеньніца 361, акеннічны 362, з чаго можам даведацца, што ў вымове народнаі мусіць быць і — аконьніца, аконца, акно, гэтую вымову я асабіста чуў, хоць можна дапусьціць, што ў некаторых мясцовасьцех скажуць гэтыя 3 словы *і* з *в* пад уплывам мн. л. *вокны*. Валавянік 64, валавяны 64. Адылі ў тым-жа слоўніку на бал. 363 маем — алавянік (алавяная судзіна), алавянічак, алавянка, алавяньнік (маістра алавянага судзьдзя), дык і „валавяны“.

„валавянік“ трэба выясьніць так, як вышэж выясьнена „вастрыня“ і пад. Таксама ў слоўніку Насовічавым знаходзім — васеншчына 67 і асеншчына 367. У вообак і воодаль (бал. 66) маем не ваобак і ваодаль, але двугук (дыфтонг).

Як можна было бачыць, калі слова з *в* перад націсьненым *о*, мяняючы хворму мяняе *і* націск, дык перад *а* зь ненацісьненага *о* траха (блізу) заўсёды ня бывае *в*. Прывяду яшчэ колькі прыкладаў: воўцы Нас., авец іб., воўцам іб. Таксама ў ваднакарэнных: воспа, але асьпянік (хто прышчэплюе воспу) Нас. 369, асьпяны іб., вольха але альховы, Альхоўка, Альшаны (местачка, Ашм. п.), альшэўнік, алешнік; восем, восьмы, але асьміна, асьмінанцаць, асьмідзесят; восень, восенскі, але асеньні; Ворша Бајкоў і Некр., але аршанскі; возера *і* азярцо і пад.

Значыцца перад *а* зь ненацісьненага *о* на пачатку слова або складу прыстаўное *в* бывае вельмі рэдка.

Нельга прывесці жаднага прыкладу, каб прыстаўное *в* было перад *а* этымолёгічным (а не паўсталым зь ненацісьненага *о*). Перад усякім *а* на пачатку слова бывае прыстаўное *в* па прымені *у*, *ў*, але аб гэтым ніжэж.

Граматычнае правіла практычнае будзе гэткае: перад пачынаючымі склад націсьненымі *у*, *о*, заўсёды ё прыстаўное *в* (*вусы, павук, вушы, навука, вока, Лявон*); перад пачынаючым склад ненацісьненым *у* ў вадных словах бывае прыстаўное *в* (*вужака, вучыцель, вушак*), а ў другіх замест *у* маем *ў* нескладовае (*ня ўмеє, наўчоны, нашыя ўчынкі*); калі перад словам няма прымя або прыстаўкі *у*, *ў*, дык перад *а* бывае прыстаўное *в* вельмі рэдка.

Можна толькі з практыкі даведацца, у якіх словах ненацісьненае *ч* мае перад сабою прыстаўное *в*, а ў якіх пераходзіць у *ў* нескладовае, а таксама ў якіх словах *а* зь ненацісьненага *о* мае перад сабою *в* прыстаўное.

Прыстаўное *в* (*в*) па прымені *у*, *ў*.

Я. Карскі кажа: „Калі прымені *у*, што паўстала ў ведамым палажэньню з *вѣ=ў*, приходзіцца стаяць перад *о* або *ы* (а напару *у* і навет зрадка перад іншымі самагукамі), дык яно разьвівае пасля сябе другое *в*, каторае зьяўляецца такім парадкам быццам прыстаўным перад наступным самагукам (увадно, увајшоў, увусі“). Бѣлор. II. 1. 420.

Адылі з гэтым ня зусім можна згадзіцца.

Наўперад трэба зацеміць, што перад пачатным *у* прымя *у* ня можа разьвіваць *в*, бо, як было паказана вышэж, пачатнае націсьненае *у* заўсёды, незалежна ад прымя *у*, мае перад сабою *в*, а пачатнае *у* ненацісьненае *і*зноў або мае перад сабою *в* або пярэджэ *ў* *ў* нескладовае.

Перад *ы* яшчэ ў праславянскай мове з'явілася прыстаўное *в*, дык, будучы даўно прыстаўленым, ня можа цяпер яшчэ раз прыстаўляцца перад *ы* па прыжмені *у*.

Што датыча такіх прыводжаных Я. Карскім прыкладаў, як—увосьне, увапскове (у Вапскове, у Пскове), ува ўсіх 421, дык на пачатку прыведзеных словаў перад прыжмям у жаднага самагуку ніколі ня было. Як ведама, калі ў вадным складзе *ѡ*, *ѣ* занік, дык у папярэднім складзе таго самога слова або ў прыжмені на месцу *ѡ*, *ѣ* маем поўны самагук (у беларускай мове звычайна *о*, *е*). Праўда, у беларускай мове прыжмя або прыстаўка *ў* з *ѡѡ* рэдка рэагуе на занік еру (*ѡ* або *ѣ*) ў наступным складзе, але калі рэагуе, дык тады маем *уѡ*, *ўѡ*. Таксама ў прыведзеных Я. Карскім прыкладах, як — *увьјду*, *ы* маем з праясьнелага *ѡ* (**вѣрь*—), бо ў беларускай мове *ѡ* у прыстаўках перад і пераходзе ў *ы* таксама, як у прыкметах (зыјдзе, надыјдзе падыјдзе з **сѣрьдеть* і г. д., як новы з новыј з **повѣрь*); *о* (*а*) ў *увајду* жіншых дыялектаў маем пад уплывам аналогіі *пајду*, *дајду*.

Чаму аднак перад складам із заніклым ерам (*ѡ*, *ѣ*) маем *уѡ* (*ува*), *ўѡ* (*ўва*), а ня *ўо* (*ўа*)? Разгляданае прыжмя мае то хворму *у* (па сугуку папярэдняга слова) то *ў* (па самагуку папярэдняга слова). З другога боку, само *ў* складаецца з элементу *у* і *ѡ*. Гэтыя дзьве прычыны і учынілі раздваеньне *ў* на *ув*, бо толькі *ў* (а ня *у*) магло рэагаваць на занік еру ў наступным складзе. Пачатак гэтаму раздваеньню мусіць быў зроблены ў тых прыпадках, калі разгляданае прыжмя стаяла на сугуку папярэдняга слова, бо *ў* такім палажэньню, каб зарэагаваць на занік еру, яно патрабавала вымаўляцца як *ў* або *ѡ*, але па сугуку папярэдняга слова мусіла вымаўляцца як *у* і вось тады пры дзеяньню дзьвюх менаваных прычынаў мусіла з'явіцца *ув*. Ведама, як кожнае *у*, так і *у* ў *уѡ* па самагуку пярэдняга слова пераходзе ў *ў* (*ўѡ*, *ўва*).

Дык *уѡ*, (*ува*) у такіх прыпадках як—*уѡ* сьне, *ува* ўсіх, *увьјдзе* нічога ня мае супольнага з *ѡ* прыстаўным у прыпадках—у вадным, у вабед і г. д.

Пасьля прыжмя *у* або *ў* маем прыстаўное *ѡ* перад *а*. Прыкл.: агонь, на агні, але у вагні, адзежа, на адзежы, але—у вадзежы, авёс—у ваўсе, азярод—у вазяродзе і г. д. Мноства прыкладаў прыводзе Я. Карскі (II.1. 421-422).

Ня толькі пасьля прыжмя *у* маем прыстаўное *ѡ* перад *а* зь ненацісьненага *о*, як у менаваных прыкладах, але і перад *а* этымолёгічным. Напр.: Адам, але—у Вадама, Абрам—у Вабрама (у Вабрама новыя боты), Аляксандра—у Валяксандры (быў у Валяксандры), Антон—у Вантона (кніга ў Вантона). Як відаць з прыведзеных прыкладаў, ня толькі просьле прыжмя *у* з *ѡѡ*, але і просьле *у* старога

перад пачатным *a* зьяўляецца прыстаўное *в*.

Б. Тарашкевіч (§ 83 Граматыкі выд. 1929 г.) думае, што адно просьле прымя *у* перад *a* зьяўляецца прыстаўное *в* (дом у вагні), але просьле *ў* не (нешта сквірчэла *ў* агні)*). Гэтак і я раней думаў (гл. „Бел. правапіс“ 1921 г.), пакуль не зрабіў дасьледаваньня.

Зрабіў я дасьледаваньне на сту першых балонках кніжкі А. Сяржпутоўскага „Казкі і апавяданьні Беларусаў з Слуцкага павету“. На разгледжаных сту балонках я знайшоў: 1) просьле прымя *у* ці, начај кажучы, калі гэтае прымя стаіць па сугуку ці нескладовым *ў*, і пярэдняга слова, 4 прыклады з *в* перад *a*: вось у вадным боццы**, 4, Быў у ваднаго чалавека 5, зірнуў ён у вадзін вугол 23, мужык у вагародзе 29 і 3 бяз *в*: маёнтак у аднаго пана 38, У аднаго 64 (па пункце), Пајшоў дзед у алёс 93; 2) просьле *ў* ці јнакш, калі прымя стаіць па самагуку пярэдняга слова, 10 прыкладаў з *в* перад *a*: зајшлі *ў* вадну 9, служыў сабе *ў* ваднаго 16, там-жа *ў* вагародзе 49, закінуць яго *ў* вагароды 61, то *ў* вадзін 65, яны *ў* вадзін голас 69, усе *ў* вадным 65, як сьвіньня *ў* вагарод 71, гэ *ў* вадным 72, пабеглі *ў* валёс 73 і 5 прыкладаў бяз *в*: зајшлі яшчэ *ў* адну 8, аслабелі *ў* аднаго чалавека каровы 21, браскае баба *ў* абалонку 81, былі *ў* аднаго 85, Уходзяць яны *ў* адну вёску 88.

З прыведзеных прыкладаў відаць, што аднолькава як па прымені *у*, так і *ў* нескладовым зьяўляецца перад пачатным *a* прыстаўное *в*.

Прыпадкі бяз прыстаўнога *в* бяссумлеву зьявіліся з прычыны недагляду запісавальніка.

Калі па прыстаўцы *у*, *ў* стаіць *a*, дык перад јім таксама будзе прыстаўное *в*. Прыкл.: як-бы *ў*васабленьням У. Дзяржынскі, Выпісы з бел. літ., бал. 154, хмара фантазј поэты *ў*васабляецца *ў* вабразе панурае, вялізнае жывёлы М. Пятуховіч, Нарысы гіст. бел. літ., 199., а *ў*васоблены Я. Колас у літ. крытыцы, 77, якія *ў*васоблены *ibid.*, 83.

Як было паказана вышэ, і перад пачатным *a* собскіх јімёнаў просьле прымя *у*, *ў* ё прыстаўное *в* у Вадама, у Вамэрыццы), аднак, каб не зьмяняць на пісьме выгляду собскіх јімёнаў, ляпей перад пачатным *a* собскіх јімёнаў па прымені *у*, *ў* ня пісаці (але казаці) прыстаўнога *в* (у Адама, у Амэрыццы).

Практычнае правіла было-б гэткае: Па прымені *у*, *ў* на пачатку слова бывае перад *a* прыстаўное *в* (*у* ваўсе, палена *ў* вагні); хоць па прымені

*) У першай рэдакцы свае граматыкі Б. Тарашкевіч аб прыстаўным *в* просьле прымя *у*, *ў* не ўспамінае.

**) Апрача рэзгляланае асаблівасьці, усё пішу паводле прынятага правапісу, лічбы паказуюць балонкі.

у, ў прыстаўное в вымаўляецца і у собскіх імянах (у Вадама), але ў собскіх імянах яно ня пішацца (у Адама, былі ў Амэрыцы).

Апрача беларускае мовы, прыстаўное *v* (*в*) маюць

1) перад *и* (*у*): верхня-лужыцкасэрбская мова (*vičič*, *vično*), палабская (*veul*), кашубская (*vud*, *vukleja*), дыялектнычна прыстаўное *v* (*в*) перад *и* (кір. *у*) мае славенская мова ў штырскім нарэччу (*vud*, *vul*), сэрбахарвацкая ў кайкаўскім нарэччу (*vičėnik*)*);

2) перад *Q* польская мова (*wasy*, *wazki*).

3) у ўкраінскай мове ё прыстаўное *в* толькі перад *о* закрытым, каторае сталася такім з прычыны заніку еру ў наступным складзе (*він з вон з вонь*) і

4) у расейскай і баўгарскай мове няма ані прыстаўнога *v* (*в*) ані прыстаўнога *h* (*г*)*).

Як добра кажа Пр. Лянг*), падобны падзел быў паміж менаванымі мовамі ўжэ тады, калі яны былі яшчэ дыялектамі мовы праславянскае.

Гісторыя гэтага зьявішча была балеж меней гэткая. Яшчэ з мовы праіндоэўропэйскае праславянская мова дастала прыстаўное *в* перад *и*, *ѣ* (*и*, *ѣ*), тады, калі пярэдняе слова канчалася на *и*, *ѣ*. Узнікнуўшы ў сказным злучэнню („sandhi“), гэты прыстаўны гук стаў у праславянскай мове ўжывацца перад кожным пачатным *ѣ*, *и*. Вельмі магчыма, што таксама ў цэлаў праславянскай мове быў прыстаўны *в* перад пачатным *Q*, *и* (кір. *у*), *о* па *и* (кір. *у*), *ѣ* папярэдняга слова, а пасля ў вадных дыялектах загульніўся—стаў ужывацца перад кожным пачатным *o*, *и* (кір. *у*) альбо *о* альбо ўсімі трыма*), а ў другіх дыялектах перастаў ужывацца і перад тымі пачатнымі *Q*, *и* (кір. *у*), *о*, каторыя стаялі па *и* (кір. *у*), *ѣ* папярэдняга слова.

Як мы бачылі вышэ, у беларускай мове перад *а* зьненацісьненага *о* такжа ня рэдка перад ненацісьненым *и* (кір. *у*) няма прыстаўнога *в*. Гэтак відавочна было і тады, калі беларуская мова была дыялектам праславянскае мовы, бо трудна дапусьціць, каб прыстаўное *в* менаваных прыпадкаў адпала ў пазьнейшыя часы беларускае мовы. Асабліва гэта было немагчымым дзеля таго, што навет перад пачатным *а* этымолёгічным па прыжмені *и*, *ѣ* (*у*, *ў*) у беларускай мове зьявілася прыстаўное *в*. Дык немагчыма да-

*) Pr. Lang. Náslovné *и* a jeho prothese v slovanštině. Sborník filologický I. 1910. 175-189.

*) Пашырыўшыся перад пачатнымі, *и*, *Q* *о* прыст. ўное *в* такжа і далей па аналёгіі іранікла ў сярэдзі у слова перад гэтыя гукі, калі імі пачынаўся склад.

пусьціць двух працілежных кірункаў у ваднэј і тэј самој зьяве.

Што-ж за прычына была, што ў беларускім дыялекце праславянскае мовы ненацісьненае *o*, *u* (*y*) ня мелі прыстаўнога *v*? Прычыны трэба глядзець у васаблівасьцех беларускае мовы, а пайменна, што ненацісьненае *o* пераходзе ў *a*, а пачынаючае склад ненацісьненае *y* пераходзе ў *ŷ* нескладовае. Як агульна прызнаецца, ненацісьненае *o* спачатку рэдукавалася а пасьлеј тыј рэдукаваны гук перајшоў у *a*. Вось-жа гэты рэдукаваны гук ізь ненацісьненага *o* мусім дапусьціць у беларускім (так сама як і ў славенскім) дыялекце праславянскае мовы. Відавочна такжа ненацісьненае пачатнае *y* мела ў тую-ж пару беларускае мовы некаторы характар, прыбліжаючы яго да *ŷ* нескладовага.

Вельмі магчыма, што спачатна перад кожным пачатным *y* ненацісьненым ня было прыстаўнога *v*, але пасьлеј яно ў некаторых прыпадках зьявілася па аналёгіі пад уплывам *vu* з *vQ*.

Не па прымені *y*, *ŷ* перад *a* зь ненацісьненага *o* зьявілася прыстаўное *v* бяссумлеву па аналёгіі тых аднакарэнных словаў, дзе *v* стаіць перад *o* націсьненым.

Ё група словаў, каторыя ў мовах беларускај, украјінскај і расејскај пачынаюцца на *o*, а ў јіншых славянскіх мовах на *je*. Прыкл.: белар. адзін, возера, укр. оден, озеро, рас. один, озеро, а пол., чэс., баўг. і јінш. jeden, jezioło, jezero.

Большасьць расејскіх філёлёгаў выясьняла, што быццам праславянскае пачатнае *je* — за дапушчанае јімі „прускае пары“ перајшло ў *o*. Адылі јіншыя філёлёгі паказалі, што словы з пачатным *je* ё такжа ў мовах беларускај, украјінскај і расејскај, як, з другога боку, у јіншых славянскіх мовах ё словы з пачатным *o*. Далей Г. Ільлінскі ў вартыкуле „Къ вопросу о чередованіи гласныхъ ряда *o*, *e* въ началѣ слова въ славянскихъ языкахъ“ („Slavia“ II. 1923-24, бал. 232) паказаў, што дзьве хвормы з пачатным *e—o* былі ўжо ў мове праіндоэўропэјскај.

У кожным прыпадку хвормы з *o*, як *возера*, *алень*, *восень*, былі ў старој пары праславянскае мовы. Дык значыцца ў часьці дыялектаў праславянскае мовы пачатнае *o* дастала протэтычнае *j* і перајшло ў *e* (сталася *je*) а ў јіншых дыялектах гэтага прыстаўнога *j* перад *o* ня было і тамака *o* пачатнае асталося.

Адылі дагэтуль ніхто ня выясьніў, чаму ў дыялектах белр., рас. і ўкр. не зьявілася прыстаўное *j* перад пачат-

ным о менаваных прыпадкаў. Просьле вышразгледжанае зьявы прыстаўнога *в*, што да беларускае мовы, можна прыняць гэткае выясьненьне: *ј* не зьявілася перад *о* націсьненым, бо перад ім ужэ было прыстаўное *в*, а замест *о* не націсьненага быў гук рэдукаваны.

У дыялекце, з каторага разьвілася расейская мова, прыстаўное *ј* перад *о* не зьявілася хіба затым, што ў гэтай мове ё тэндэнца да адпаданья *ј*.

Др. Я. Станкевіч.

Папраўка.

У т. I. „Працы клясы філэлэгіі“ Запіскаў Аддз. Гуман. Навук Ін. Белр. Культуры ў Менску я надрукаваў артыкул „Дыспаліяцізаца *л* у беларускай мове“ (бал. 242-246). У гэным артыкуле аб ацьвярдзеньню *л* (*ль*) перад *к* у жаночкіх імёнах назоўных на *-ка* (*вучыцелка*, *прыяцелка*) з выняткам імёнаў зьмяншальных, сказана, што гэтая зьява пашырана ў цэнтральнай гаворцы недысыміляцыйнага нарэчча і ў нарэччу дысыміляцыйным беларускае мовы (бал. 245), значыцца ў цэнтры, пачынаючы із заходу, прыблізна ад Смаргонеў і Забрэзья, і на ўсходзе Беларусі. Гэтак выглядала паводле тых матар'ялаў, каторымі я карыстаўся.

Але сёлета ад студэнта Варшаўскага ў-тэту, Стоцькі, Беларуса зь Міра, Стаўпецкага пав., я даведаўся, што ў Міры так сама кажуць *прыяцелка*, *бабылка* і пад. З гэтага відаць, што *л* (*ль*) перад *к* ацьвярдзела ў вышменаваным прыпадку такжа ў паўдзённа-заходняй гаворцы недысыміляцыйна акаючага нарэчча беларускае мовы, бо Мір ляжыць на прасторы гэтае гаворкі; значыцца менаванае ацьвярдзеньне *л* (*ль*) перад *к* сталася на ўсім прасторы беларускае мовы. Аднак на заходзе, прытым, хіба, балеж меней так сама, як і на ўсходзе, пад уплывам чужым настала нівэляца і ацьвярдзелае *л* перад *к* цяперака рэдка лучаецца.

Я. Станкевіч.

Крытыкі і рэфэраты.

Б. Тарашкевіч: Беларуская граматыка для школ. Выданьне пятае пераробленае і пашыранае. Вільня. 1929 г. бал. 132+IV.

(Працяг).

Скланеньні назоўных імёнаў.

Як і ў першаў рэдакцыі свае граматыкі, аўтар дзеле (бал. 70—84) скланеньне назоўных імёнаў на тры часьці паводле трох радоў — мускога, ніякага і жаноцкага. Гэткім парадкам у яго „поле“, „акно“ у вадным скланеньню зь „іменям“ і „цялём“, а не „сталом“, „калом“, „ласём“ і пад. „Косьць“, „кроў“ і іншыя пад. ізноў у вадным скланеньню з „галава“ і „зямля“.

Гэткі падзел ня толькі ня мае нічога супольнага з навуковасьцяй, на што практычная граматыка Тарашкевічава мо' не прэтэндуе, але і вельмі далёкі ад практычнасьці. У беларускай мове імёны із суфіксамі *-ен* (імя—імені, стрымя, плямя) і *-ят-* (*-et-*: цяля або цялё — цяляці, цяляты, гусянё) захавалі свае апырочныя скланеньні траха (блізу што) ня прыблізіўшыся да асноваў на *-о* (поле, акно, стол); значыцца, тут маем у сваёй аснове падзел такі самы, як у мове праславянскай, дык і ў граматыцы трэба пакінуць адпаведны падзел, тым балеж, што гэта зусім чыста зыджэцца з практычнасьцяй. Таксама ў беларускай мове праславянская розьніца паміж асновамі на *-а/-я-* і жаноцкімі асновамі на *-і-* (косьць — косьці) асталася блізу што нязьмене-наў, дык трэба і тут, у граматыцы, захаваці падзел на два асобныя скланеньні.

Дык у беларускай граматыцы павінна быць пяць скланеньнеў назоўных імёнаў.

Першае скланеньне — гэта мускія і ніякія асновы на *-о/-ё-*. Практычна трэ' сказаці, што да першага скланеньня належаць мускія імёны, маючыя ў наз. скл. адз. л. на канцы цьвярды сугук (*стол*), мяккі сугук альбо *і* (*конь, роў*) або сугукі ацьвярдзелыя *р, ж, ч, ш, ц* (*гаспадар, нож, буч, кош, палец, канец*) і імёны ніякага роду з канчаткамі *-о, -е* ў назоўным склоне адзін. ліку (*акно, жарало, поле*).

Асобна тут трэба ўспомнець аб імёнах на *-янін, -анін, -ін* (*мяшчанін, хрысьціянін, мусульманін, баярын*), каторыя

трацяць суфікс *-ін-* у множным ліку (*мусульмане, мяшчане, хрысьціане, баяра* альбо *баяры*).

Да другога скланеньня павінны належыць імёны жаночкага роду з асноваю на *-а- / -я-* (*лава, зямля*).

Асобна тут трэба ўспомнець аб імёнах агульных (*калека, сірата лянучька, забудзька, нямыцька*) і імёнах мужчынскіх з асноваю на *-а- / -я-* (*стафаста, ваявода, сабака*).

Да трэцяга скланеньня адносяцца імёны жаночкія з асноваю на *-і-* (*косыць—косыці, мыш — мышы*) або, начаў кажучы, каторыя ў наз. скл. адз. л. маюць на канцы сугук (*любасць, мыш*) альбо ў (*кроў*).

Да чацьвертага скланеньня адносяцца імёны ніякага роду із суфіксам *-ен-*, альбо — начаў — каторыя ў наз. скл. адз. л. маюць на канцы *-мя* (*імя, плямя, стрымя, цемя* і пад.).

Да пятага скланеньня адносяцца імёны ніякага роду, што ў родным склоне канчаюцца на *-яці, -аці* (*цялё—цяляці, куранё або кураня—кураняці, княжо* альбо *княжа—княжаці*).

Асобна трэба ўспомнець аб невялічкіх астачах жіншых скланеньнеў — із суфіксам *-ес-* (*неба — нябёсы, коло — колы і калёсы*), *-ер-* (*маці*).

Але вернемся да граматыкі Тарашкевічавае. Спачатку аўтар прыводзе прыклады скланеньня, потым дае ўкладаньні (пактыкаваньні) дзяцём і, напасьледак, паясьняе які канчатак у тым ці жіншым склоне маюць асобныя катэгорыі словаў.

Скланеньне імёнаў мужчынскіх.

Родны скл. адз. л. мае канчатак *-а* ў твораў жытых (*ваўка, брата*), назоваў месяцаў (*студня*) і ў імёнаў „вобразных, што можна бачыць, лічыць“ (*стала*), пры гэтым аўтар дадае „асабліва калі націск прыходзіцца на канчатак“ (бал. 73). Прыдатак зусім лішні, калі аўтар ня прывёў прыкладаў, дзе ў імёнах вобразных, ня маючых націску на канчатку, быў-бы канчатак у ў родн. скл. адз. л. У дом — дому — захаваны канчатак старых асноваў на *-у*. „Жіншыя прадметнікі (назоўныя імёны) — кажа аўтар — звычайна маюць канчатак *-у (ю)*“ *ibid.* Гэтае „звычайна“ жноў уносе неазначанасьць у пытаньне ясьнюсенькае. Трэ было-б такжа вылічыць катэгорыі словаў, маючых канчатак *-у* ў родным скл. адз. л. Да такіх катэгорыяў адносяцца: 1) імёны абстрактныя (*розум — розуму, сьмех — сьмеху*), 2) імёны зборныя (*народ — народу, лес—лесу*), 3) імёны матар’яльныя (*пясок—пяску*).

Аўтар, праўда, прыклады на канчатак *-у (ю)* прывёў із менаваных катэгорыяў, але жноў зрабіў гэткае неазначанае абмежаньне: „У-ва ўсіх прыведзеных прыкладах на-

ціск ня прыходзіцца на канчатак -у, але часам канчатак -у здараецца і пад націскам, напр.: пяску, тытуну, галуну, палыну, тварагу, дажджу, агню, сну, часам аўсу, чацьвяргу" (ib.). Аўтар ня прывёў жаднага слова з вышмена-ваных трох катэгорыяў, каторае пад націскам мела-б у родн. скл. адз. л. вылучна а, ад „авёс“ у вадных мясцовасьцях народнае мовы ё -у, прыкл. у Навазыбкаўскім пав. Чарнігаўшчыны (глянь у № 1-2 „Родн. Мовы“ разгляд кніжкі А. Палявоя бал. 37, а ў другіх а. Прыведзеныя прыклады на -у з націскам на канцы я магу адразу дапоўніць яшчэ гэтакімі: мурог — мурагу, чабор — чабару, але не прыпамінаю жаднага слова зь менаваных трох катэгорыяў (абстрактныя, зборныя, матар'яльныя), што мела-б пад націскам канчатак -а ў родным склоне, бо такіх словаў ня машака. Наагул, націск тутака ня мае жаднага значэньня.

У родным скл. мн. л. трэ' адцеміць, што ё ј „пяць чалавекаў“ (у „Аль-Кітабе“ вылучна гэтка хворма), звычайна бывае *разоў*, але *год* (*шэсьць год*). Аўтар кажа: „У некаторых словах муж. р. часам бывае канчатак *ej* (*aj*): *конеј*, *гасьцеј*, *людзеј*, *лапцеј*, *грошај*“ (бал. 74). Але ё такжа ј у гэтых словах народныя хвормы на -еў — *конеў* і *канеў*, *гасьцеў*, *людзеў*, *лапцеў*, *грошаў* і гэтыя другія хвормы, як згодныя з агульнај тэндэнцај у беларускај мове да канчатку -оў, -еў у родн. скл. мн. л., ляпеј ужываці ў мове літаратурнај.

Месны скл. адз. л. Тут аўтар паміж јіншым кажа: „Прадметнікі на *ж, ш, ч, ц, р* маюць *ы*: на дажджы, у кашы (кош), на нажы, у бары і г. д. Аднак тыя прадметнікі, што азначаюць асобу, најчасьцеј маюць *у*: Аб купцу, пры Рыгору, Лукашу, аб Марцінкевічу і г. д“ (74).

Паводле маіх дасьледаваньнеў усі мускія назовы асобаў маюць у месн. скл. адз. л. канчатак -у. У „Аль-Кітабе“ няма ад гэтага жаднага вынятку, невялічкія водхіны ў рукапісах кірылічных (прыкл. у кнізе Касяна Ераміты, разгледжанај С. Некрашэвічам), могуць быць лёгка выясьненыя ўплывам царкоўна-славянскім

„Прадметнікі з мягкім зычным перад канчаткам канчаюцца на *і* (камяні, кані)“, але добра аўтар дадае „Тут бывае часам і канчатак *ю*: на каню, на Дунаю“ (74). Я-бы толькі зьмяніў „часам“ на „нярэдка“; наагул, у мяккім скланеньню можна зацеміць вялікі ўплыў даўнейшых асноваў на -у.

Клічны склон. Нельга згадзіцца з аўтарам, што „У значэньні клічнага склону звычайна ўжываецца назоўны склон“. Але праўда, што „клічны склон мае свае асобныя канчаткі *у, е* (пасьяля цьвярдога зычнага *а*)“ (ibid).

Добра было-б дадаць, што на -е (-а) ў клічным склоне канчаюцца тыя јімёны, каторыя ў назоўным склоне маюць цьвярдды сугук (Іване, браце, чалавеча, Божа, воўча) або

ацьвядзелых *ц* (воўча, купча), а на *-ю* (па цьвяддх і ацьвяддзелых — *у*) тыя, што ў назоўным склоне маюць на канцы мяккі сугук або *ж, ч, ш, р* (коню, госьцю, ножу, гаспадару, профэсару); апрача таго, канчатак *-у* маюць імёны на *-к*, асабліва, калі перад *-к* ё яшчэ сугук (дзедку, паночку) і слова „сын“ (сыну).

Канчатак *-ове* ня толькі знаходзім у клічным склоне множнага ліку (74), але ад тых-жа словаў і ў склоне назоўным таго-ж ліку. На гэта ёсьць мноства прыкладаў, асабліва ў старых памятках нашае мовы.

Імёны ніякага роду.

Месны склон адз. л. мае наагул тыя самыя канчаткі, што і ў імёнаў мускіх. Так сама ў імёнаў ніякіх на *-к* ё канчатак *-у*, але не заўсёды—чаго аўтар не адцеміў,—бо ё і канчатак *-э* (у малацэ).

Мы бачылі, што ў мяккіх імёнаў мускога роду аўтар дапушчаў у месным скл. так-жа канчатак *-ю*. Нажаль, для мяккіх імёнаў ніякіх ён навет гэтага дапушчэньня ня робе, прызнаючы адзін канчатак *-і* (на полі, на сэрцы) 76. Тымчасам усі дасьледаваньнікі (у тэж лічбе Я. Карскі, „Бѣлоруссы II. 2 бал. 177-8“, беларускае мовы згодна констатуюць, што ў беларускай мове даўнейшай блізу вылучна ў месным склоне ніякіх імёнаў мяккіх ё канчатак *-ю* (жыцьцю, а ў цяперашняй мове пераважная большасьць гаворкаў мае ў гэтым прыпадку канчатак *-ю* (па ацьвяддзелых *-у*). У „Аль-Кітабе“ маем вылучна *-у(ю)*. Рэдкае *і* ў дадзеным прыпадку ў староў мове выясьняецца ўплывам царкоўна-славянскім, а ў некаторых цяперашніх гаворках уплывам расейскім.

У родн. скл. мн. л. аўтар аднолькава дапушчае як ужываньне хвормаў із канчаткам *-оў (-аў)*, *-еў* (мораў, краснаў, здарэньнеў), так і бязь іх (красён) 76.

Тымчасам ня машака такога ніякага імені, каторае-бы ў родн. скл. мн. л. ня вымавілі на *-оў (-ау)*, *-еў*, але толькі некаторыя імёны могуць вымавіць адначасна бяз гэтага канчатку.

Дык ясна, што, падобна як у імёнаў мускіх, у імёнаў ніякіх маюць ужывацца вылучна канчаткі *-оў (-аў)*, *-еў* у родн. скл. мн. л.

Таксама мае ўжывацца *вачоў, вучоў* (а не—вачэж, вучэж), як згодныя з агульнай тэндэнцаў беларускае мовы да гэтага канчатку.

У імёнаў із суфіксам *-ен-* пэўне ня ўжываецца хворма давальнага склону *імя* і месн. *імі*, каторыя аўтар прыводзе.

Затое прыемнай навіноў новае рэдакцы граматыкі ё хвормы множнага ліку гэтых імёнаў (*плямёны, стрымёны*) з характэрным беларускім націскам, аднолькавым, як і ў

жімёнаў із суфіксам- *ес-* (*нябёсы, калёсы, дзівосы*).

У жімёнаў із суфіксам *-ят-* (*-ет-*) трэ́ было адцеміць і хворму *-мі* творнага скл. мн. л. (*янятмі*).

У жімёнаў жаночкіх на—*а* (*-я*) аўтар дапушчае пад націскам у дав. і мес. скл. адз. л. „часам пасья *р*“ канчаток *-э*, — „на гарэ, на зарэ“ (81). Гэт’кага дапушчэньня, здавалася, ад аўтара нельга было спадзявацца.

У жімёнаў із прасл. *р* мяккім (як *зара*) было здаўна—*і* ў давальным і месным склоне. Калі ж у беларускай мове *р* мяккое ацьвярдзела, дык пад уплывам таковых, як *зары* (дав. *ј* мес. скл.), пашырыўся канчаток *-ы* і ў жімёнаў із цьвярдным *р* даўнейшым (*кары, сястры*). У месным склоне тое самое сталася зь жімёнамі мускімі *ј* ніякімі (аб *зубры, у вядры*).

Праўда, ў вадзіночных прыпадках у некаторых мясцовасьцех старое *-э* па даўнейшым цьвярдным *р* захавалася дагэтуль. Да таковых словаў адносяцца мясцамі *гара, двор, вечар* (на гарэ, на дварэ, прыслоўе зь меснага склону імені—увечара побач з—на гары, на двары, увечары—*јіншых мясцовасьцеў*). Але нідзе ня знойдзем, каб па даўнейшым *р* мяккім было *-э*, бо аналёгія *јшла* ў працілежным кірунку.

Што ня правільна кажа Б. Тарашкевіч, кожны пераканаецца, калі пачне тварыць давальны *ј* месны (а ў мускіх і ніякіх толькі месны) склон ад ніжэўпададзеных жімёнаў: *сястра, нара, пара, чамяра, мяздра, пячура, дзіра, зара, марэ, кара; вядро, пяро; шнюр, вадыр, пузыр, нутр, вугор, чабор, мір, мур, сухар, зубра, вепр, пазур, камар, сьнігір, сьцімбір, кнур*. Ува ўсіх пералічаных словах націск ё на канцы, а тым часам у дав. і месн. склоне будзе *-ы*, а ня *-э*. А калі ў вадзіночных словах у некаторых мясцовасьцех ё *э*, дык яно ё аднолькава *ј* не пад націскам (*увечара*). Я прывёў таксама прыклады на ўсі рады, бо *ј* рады тут ня прычым.

Аб родным скл. мн. л. аўтар кажа (81), што ён у жімёнаў на *-а* (*-я*) најчасьцеј ужываецца без канчаткаў *-аў* (*-яў*). А тым часам ёсьць наадварот: усі яны з выняткам *нага* *ј рука* маюць канчаткі *-аў, -яў* (*сёстраў, нораў, дзіраў*); яшчэ жімёны на *-ка* з націскам на канцы ў назоўным скл. мн. л. (*дзяўкі, дачкі, жанкі*) маюць часьцеј хворму род. скл. мн. л. без канчатку *-аў* (*дзявок, дачок, жанок*), а *јіншыя жімёны* на *-ка* а такжа з *-опа, -ола-, -ара-, -ала-* ў карані (*варона, карова, барана, барада, галава*) маюць звычайна ў родн. скл. мн. л. *-аў* (*горкаў, зоркаў, варонаў, кароваў, баронаў, бародаў, галаваў*).

Аўтар, катораму, як можна было зацеміць, націскі спаць не даюць, не зьвярнуў увагі, што маючыя націск на канцы жімёны на *-а* з *-опа-, -ала-* (зь ненацісьненага *-опа-, -ола-*) ў карані, гэны націск заховуюць на канцы і ў множ-

ным ліку — стараны, барады, бараны, галавы; старанам, барадам, баранам, галавам; старанах, барадах, баранах, галавах.

Пажадана было-б ясьнея адцеміць, што жімёны жанокія на *-і* (соль, любасьць) канчаюцца ў род. скл. мн. л. звычайна на *-еў* (солеў, меншасьцеў).

Што да канчатку роднага склону множнага ліку з *-ў* на (канцы, дык аб жім трэба яшчэ наагул сказаць колькі словаў. Гэты канчатак пашырыўся ад старых асноваў на *-и* (сыноў, дамоў) і калі ў жіншых слав. мовах абняў цьвярдзя мускія асновы на *-о* (сталоў) і адно напару крышку захапіў мяккія асновы на *-о* (ё), дык у беларускай мове пашырыўся на ўсі, як цьвярдзя, так і мяккія асновы на *-о/-ё* мускія (сталоў, мужоў, нажоў, ласёў, аленёў, вучыцэлеў), ніякія (сёдлаў, жытоў, палёў, вучэньнеў), жанокія асновы на *-а/-я* (водаў, пожняў, земляў), жанокія на *-і* (справядлівасьцеў, радасьцеў) ды асновы на сугукі (із суфіксамі *-ен, -ес, -ят* — жімёнаў, нябёсаў, куранятаў). Гэтыя асаблівасьці не маглі зьявіцца пад чужым уплывам, бо чужыя мовы жіх ня маюць. Дык, як арыгінальныя асаблівасьці беларускія, жіх трэба захаваць.

Хворма творнага скл. мн. л. на *-мі* жанокіх жімёнаў тыпу *косыць, соль* ё звычайна (косыцьмі, сольмі, радасьцьмі), а не другарадна, як думае аўтар (83).

У „ўзорах скланеньня“ на бал. 70 вінавальны скл. мн. л. назоваў жывёлы знаходзім з *-оў* (валоў). На шчасьце, гэта аказуецца недагляд, бо на бал. 84 аўтар кажа: „У множным ліку толькі прадметнікі, што азначаюць чалавека, асобу маюць він. скл. аднолькавы з родным; усе іншыя — аднолькавы з назоўным: бачу братаў, люблю сёстраў, а ле ганю валы, паю коні; пасу авечкі і г. д.“. Што датыча асобаў жаноккага жінякага роду, дык у жіх, мне здаецца, можа такжа вінавальны склон мн. л. быць аднолькавым з назоўным — люблю сёстры, дзеці.

П р ы к м е т ы.

Жанокі род прыкметаў, як з націскам, так і бяз націску на канчатку, мае ў Б. Тарашкевіча ў вінавальным скл. адз. л. на пісьме канчатак—*ую, -юю, (босую, сінюю)*. З гэтым, з увагі на некаторыя прычыны, можна было-б згадзіцца. Але трэба памятаць, што, прынамся, $\frac{4}{5}$ беларускае мовы знае канчатак — *аю, -яю*, калі няма націску на канчатку, што ў жіншым месцу прызнае жі Б. Тарашкевіч; дзеля таго трэ’ было-б зацеміць, што, калі няма націску на канчатку, пішам *-ую, -юю*, але вымаўляем *-аю, -яю, (босаю, сіняю)*. Можна прыстаць на пісаньне *-ую, -юю* дзеля таго, што паўднёва-заходняя частка беларускае мовы і бяз націску на канчатку мае *-ую, -юю* ў вінавальным склоне.

Аўтар кажа: „У назоўным склоне сустракаюцца ска- рочаныя прыкметы: грозен, боязен, чорна мора, ясны во- чы“ (86) і г. д. Да гэтага трэба зацеміць, што толькі прык- меты прыналежныя маюць „скарочаныя“ ці іменныя кан- чаткі ў назоўным склоне абодвух лікаў (Пятрук Лявонаў, дзяцё Лявонава, Марыля Лявонава, дзеці Лявонавы). Іншыя прыкметы мускога роду маюць, бяз розьніцы ці бываюць азначэньням ці казьнікам, іменны („скарочаны“) канчатак у назоўным склоне адз. л. толькі ў прыказках і крыху ў песьнях, дзе яны ўдзержыліся дзеля рытмы. І ў Б. Тараш- кевіча ўсі прыклады на іменныя канчаткі ў мускога роду ўзьядзены з прыказкаў. У прыметаў ніякага ж жаночага роду іменныя канчаткі ў назоўным і вінавальным скл. абодвух лікаў бываюць толькі ў прыказках, песьнях, тое самое трэба сказаць аб назоўным склоне мн. л. прыметаў мускіх. Іншыя склоны маюць іменны кан- чатак прыметаў надзвычайна рэдка навет у песьнях. Такія прыводжаныя аўтарам прыклады, як—матчына дара, чартава племені (бал. 87) ў звычайнай гутарцы зусім не су- стракаюцца.

Аўтар ня кажа, якія прыкметы маюць ступені прыраў- наньня на *-шы* (*вышшы*), а якія на *-еішы* (*раўнеішы*). З прыкладаў, прыведзеных Я Карскім (II. 2. 56—57) із ста- рое літаратуры і цяперашняе народнае мовы відаць, што прыкметы ў беларускай мове маюць прыраўнальную сту- пень на *-шы* (*вышшы*, *малодшы*, *багатшы*) і толькі прык- меты із суфіксам *-шн-* канчаюцца ў прыраўнальнай ступені на *-еішы* (*паўнеішы*, *грашнеішы*, *раўнеішы*).

З гэтым чыста згаджаецца хворма прыраўнальнае ступені ў разгледжаным др. Я. Станкевічам Аль-Кітабе. Тое самое, відавочна, можна сказаць аб кнізе Касьяна Рымлянкіна Ераміты, разгледжанай С. Некрашэвічам (Працы клясы філэлёгіі, I, 86-114). Тут дасьледавальнік прыводзе гэтакія прыклады: раўнеішаму *) 12, набажнеішы 17, аста- ражнеішымі 254, танчэішыя 254 і 314, слаўнеішы 145, але доўжшую 31, цяжша 44, дасканальшы 145, лакомшы 254, брыдліўшы 218, багатшых 244, брыдліўшага 282, ачывітшага 245. „З гэтым-жа канчаткам — кажа С. Некрашэвіч на бал. 105—пры дапамозе прыстаўкі *нај* (на) ўтвараецца і 3 ступ. прыраўнаньня: најдавітшым 33, најдальшага 151, најлас- каўшымі словы 199, навышшы 256.

Мясцамі нядаўна ў некаторых гутарках беларускае мовы пачала пашырацца хворма на *-еішы* прыраўнальнае

*) апрача разгледанае асаблівасьці, усё іншае перадаю паводле цяпе- рашняга правапісу.

У першай рэдакцы свае граматыкі Б. Тарашкевіч у дзеясловаў, маючых у 2-ой ас. адз. л. загаднага ладу на канцы *i, ы* (бяры, хадзі, касі), прызнаваў для множнага ліку хвормы з *e, э* (*касема, бярэма, касеце, бярэце*). Як асаблівасьць вялізарнае часьці народнае мовы і пры тым асаблівасьць чыста беларуская, гэтыя хвормы ўсі радасна прынялі ў мову літаратурную.

Але ў другой рэдакцы граматыкі Б. Тарашкевіч зрабіў чысты скандал. Бо вось паглядзеце. У „першым коле“, у § 22 на 28 бал. ён кажа „загадны лад выражае „загад“ або просьбу, покліч, прасьцярогу ці што падобнае: нясі, зьмілуся, *бараніце* *). не паваліся, няхај жыве! няхај жывуць! і г. д.“. На тэ-жа балонцы ў § 23 знаходзім —

„З а г а д н ы л а д .

Адз. лік

Мн. лік

1 ас. (няма)

*малаціма! *)*

2 ас. малаці!

*малаціце! *)*

3 ас. хај ён, яна, яно малаціць!

хај яны малаціць!“

І балеј у „першым коле“ аб загадным ладзе няма нічагу-сенькі.

Але ў „другім коле“ ў § 60 знаходзім зусім адваротнае. З прыкладаў, што адносяцца да разгледанае намі хвормы, ё тутакі гэтакія: нясема, бярэма, нясеце, бярэце, бразьнема, сьвісьнема, бразьнеце, сьвісьнеце.

Але можа хвормы на *-эма, -эце* маюць толькі дзеясловы 1 — 3 клясы? Мо' аўтар хацеў правесьці стан праславянскі? Дык і гэта не! Узьмесьце да ўкладаньня знаходзім гэтакія прыклады: „*Падступецся* бліжэј, *накланецся* ніжэј“ і „кожнаму ў вочы сьмела *глядзеце*“ (бал. 99). Значыцца і 6 — 7 клясы дзеясловаў маюць у загадным ладзе ў мн. л. хормы на *-эма, -эце*. У „другім коле“ ў вартыкуле аб загадным ладзе няма ані воднага прыкладу хвормы *-іма, -іце* ў загадным ладзе.

Дык няма ведама, чаго аўтар дзяржыцца, ці таго, што сказаў у першым коле, ці таго, што ў другім?!

Што да дзеяслоўных прыметаў, дык у першай рэдакцы граматыкі была гэтакая зацёмка: „Формы на *-учы, -ючы, -ўшы* больш старасьвецкія і кніжныя. У живој мове ня скажуць напр. „ад чытаючага чалавека можна шмат вымагаць“, але „ад чалавека, што чытае, можна шмат вымагаць“. У живој мове скланяюцца толькі формы дзеяслоўнае прыметы на *-ены, і -ты*: зроблены, зробленага, зробленаму і г. д.; біты, бітага, бітаму і г. д.“ (бал. 38).

*) Подчырк Рэдакцы.

У новай рэдакцы Б. Тарашкевіч зрабіў гэтта ладную зьмену. Ён тут кажа: „Дзеяпрыметнік у форме цяпер. часу ўжываецца рэдка: чытаць — чытаючы (j), чытаючая, чытаючае.

„У прошлым часе дзеяпрыметнік мае ўстаўкі: *-ўш*, *-л* (дзежны стан), *-т*, *-н* (залежны стан). Напрыклад: рабіць, біць—рабіўшы, *-ая*, *-ае*; роблены, *-ая*, *-ае*; біўшы, *-ая*, *-ае*.“ (102).

Розьніца паміж першаў рэдакцаў і другоў гэткая:

1) у першаў рэдакцы, як дзеяслоўная прыкмета на *-учы*, *-ючы*, так і на *-ўшы* не скланяліся, у другоў рэдакцы —яны абедзьве скланяюцца;

2) у першаў рэдакцы яны абедзьве ня ўжываліся, а ў другоў рэдакцы першая ўжываецца рэдка, а другая (на *-ўшы*), відавочна, часта.

Тымчасам дасьледаваньні паказуюць адваротнае. Дзеяпрыкмета на *-учы*, *-ючы*, *-ачы*, *-ячы* ўжываецца таксама часта, як і дзеяпрыкметы на *-лы* (зналы), *-ты* (мыты), *-ны* (чытаны), але дзеяпрыкмета на *-ўшы* (хадзіўшы) і *-шы* (нёсшы) зусім ня ўжываецца*). У вялікаў квiзе „Аль-Кітаб“ шмат ёсьць дзеяпрыкметаў на *-учы*, *-ючы*, але ані водны прыклад ня сустраўся на *-ўшы*, *-шы*. Дзеяпрыкметы на *-учы*, *-ючы* і г. д. вельмі часта сустракаюцца ў гамонкаваў мове, гэтта мог зацемиць кожны, хто прыслухаўся. Замест дзеяпрыкметаў на *-ўшы*, *-шы* ўжываюцца: 1) дзеяпрыкметы на *-лы*, 2) вельмі часта думка перадаецца апісова пры помачы *што і каторы*.

Каб аўтар граматыкі апіраўся на дасьледаваньню, а меней надужываў самапэўнасьці, дык ён-бы ўсьцярогся гэткаяе блытаніны.

У прыслоўех адцемім, што ў прыслоўю „глыбака“ ё націск на *ы*, а не на *-бо-*, як паказаў аўтар.

Затое добра аўтар падаў прыслоўі *колькі* і *толькі* (а ня *сколькі* і *столькі*), значыцца бяз *с* на пачатку. „Сколькі“ і „столькі“ словы небеларускія (сваім пачатным *с*), іх часта няправільна ўжываюць пад уплывам аднаго выдатнага публіцыстага. Прыклады ўжываньня гэтых прыслоўеў: *Колькі пазычыў, толькі і аддаў*. Я толькі навучыўся, *колькі мне зададзена*. Замест „толькі“ напару ўжываецца „гэтулькі“ і „гэнулькі“, бывае гэтта тады, калі адначасна паказуецца: *Я вось гэтулькі скасіў, а ён гэнулькі*.

Брачыслаў Снарыніч.

(Д. б.).

*) Хадзіўшы, вёзшы і пад. ўжываюцца, ведама, як дзеяпрыслоўі, значыцца *participium* гэтта ўжываецца вылучна ў хворме нясклоннаў.

Мова „Сьцежкаў-дарожкаў“ М. Зарэцкага *)

Сярод новых пісьменьнікаў у радавај Беларусі найвыдатнейшы бясумлеву ё Міхась Зарэцкі (праўдзівае прозьвішча Касянкуў). Асабліва прыемна, што М. Зарэцкі рупіцца аб чысьціні роднае мовы. Апошняе прыяе хараству яго нага слова.

М. Зарэцкі паходзе з Аршанскага пав., ад чаго ён мае ў мове ладне супольнага з М. Гарэцкім, каторы з Імсьціслаўскага пав. Але М. Зарэцкі ня толькі багаціць беларускую мову літаратурную моваю свајго кутка, але і патрапляе ўбіраць у сябе моўнае багацьце ўсебеларускае.

Дзеля вышсказанага будзе зразумелај патрэба пазнаёміцца з моваю М. Зарэцкага. Заданьням гэтага артыкулу ня ё крытыка мовы Косянкавај, каторая — будучы можа најлепшај **) у новај літаратуры беларускај—мае і свае заганы, абмылы*** і абмылкі, але выкарыстаньне *добрага ў ёј*, Паступаем так, як паступае М. Зарэцкі з моваю народнаю, бяручы зь яе мядовыя сокі. Разгледзім гэтта мову М. Зарэцкага, паколькі яна адбілася ў ягоным највялікшым і, здаецца, најлепшым творы—рамане „Сьцежкі-дарожкі“. Зьвернем увагу ня толькі на асаблівасьці слоўнікавыя і граматычныя, ня сустраканыя дагэтуль у беларускај мове літаратурнај, бо гэткіх і ў Зарэцкага ё мала, але і на ўсё тое, што патрэбна замацаваць у мове літаратурнај. Дзеля лягчэjšага карыстаньня најбалеј матар'ялу аднясём у вадзьдзел слоўнікавы.

Г у к і.

Калі ня друкарскую абмылку, дык пераход ненацісьненага *ы ў а* маем у слове *абтанкаваныя* 164****) зам. *абтынкаваныя*.

*) Міхась Зарэцкі, Сьцежкі-дарожкі, роман. Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва. Менск—1928. Бал. 396 in 8⁰.

**) Суджу паводле разгледанае кнігі.

***) Калі ў прыводжаным сказе лучае абмылка, дык яе папраўляю, пакідаючы заўсёды нязьменным разгледанае слова; апрача таго *й* замяне на *і* і правапіс „Р. Мовы“. М. П.

****) лічбы паказуюць балонкі ў кнізе.

Назоўныя імёны, маючыя на канцы асновы *-р* і *-л* з папярэднім сугукам, канчаюцца на *-а* і гэткім парадкам пераходзяць у мускія асновы на *-а*: моў *швафра* 21, прамігнуў „Карла“ *) 99, бяз „Карлы“ 100, гібкі, як *тыфра* 253, *мајстра* шчыра поркаўся 365, *Пётра* шчупаў на поясе ў брата наган 392, *Пётры* ня было *ibid.*

Не націсьненае *-ь* па *у* шчэзла, а потым і *у* шчэзла: абачыў воўстрыя, як *голки* вочы Рыгораваы 94, *граць* 128 і пад.

ь у прыстаўках перад *і* пераішло ў *ы* (значыцца сталася аднолькава, як у канчатках зложаных прыкметаў): абыўдзеца 120, зыўдуца 134, зыўдзецца *ib.*, разыўдуца *ib.*, адыўдзецца 181, падыўдзеш *ib.*, Падыўдзі 182, падыўдзе 235, абыўдзеца 241, 272, падыўдзе 303, 322, 326, падыме *ibid.*, абыўдем 330.

-ер із складатворнага *р* не пераходзе ў *-ёр*: чацьвертага 9, чацьвертыя 119, з *чэрствым* хлебам 45.

У *ерш* 62 бачым, што *е* не пераходзе ў *-ё* перад мяккім складам.

На месцу складатворнага *р* маем *-ір-*, *-ыр-*: міргала 67, вокам ня *міргнуў* 142, нехта сярод сялян *пырснуў* із сьмеху *ibid.*

Па шчэзьненню слабога *ь, ь* гукі *л, р, в* паміж сугукамі сталіся складатворнымі а потым пераішлі ў *-лі-*, *-лы-*, *-ры-*, *-ві-*: блішчыць 61, бліскучыя 78, празьвінела 87, зьвіняць 110, дрыўмі 297, брывамаі 333, *набрыў* із станцы 177, глытала 167. Па аналёгіі зь менаванымі маем *ы* ў чужым слове *арыштавалі* 237.

У прыкладах — ірвалася 16, ірванулася 167 — маем *і* із складатворнага *р*, каторае ізноў разьвілося па шчэзьненню *ь* па *р*.

У прыкладзе *істужак* 145 маем *і* прыстаўное.

Ня маем „паўнагалосься“ ў неазначаным ладзе дзеясловаў з асноваю на *-ер-*: церці 189.

Націск. Адцемлю некаторыя націскі. Характэрным для Магілеўшчыны ё націск на суфікс — *о́сць*: размах *маладосьці* 127, бялосьці 273, забушавала кіпучая *весьлялосьць* 285, *весьлялосьці* 373, ў *маладосьці* 390; гэткі націск знаходзім такжа ў творах у М. Гарэцкага. У прыкметах: цяжкое 65, маховы дыван 80, ночнаў 130, цямнотаў 131 (гэтакжа ў М. Гарэцкага), шаўковымі 145, аб *учораўнім* ані слова 207, даўгім 223, даўгую 376. У дзеясловаў: ня ўцерпеў (націск на *-це-*, бо інакш было-б — не ўцярапеў) 163, ўседзец 249, застрэлілі 316, застрэліш 378. Націск у скланеньню наз. імё-

*) пакрывіцку (пабеларуску) *Кароль*, але пан называўся парасејску „Карл“, да каторага слова беларускія сяляне дадалі свой беларускі канчатак, вымаўляючы „Карла“.

наў: зьвяры 288, вятрамі 180, клянны 371, стаялі *клянны* ў сваім глыбака зялёным уборы 367, валасы 217. У прыслоўю: Нехта адказуе з глыбіні лесу, аднекуль *здалеку-здалеку* 129 (націск на *зда-*, бо інакш было-б—*здалёку*), *здалеку* 170; з таковым націскам гэтак прыслоўе ўжываецца ў цэнтральнай Беларусі, пачынаючы зь Дзісенскага пав. Па пярэчаньню *ні* націск у заёмнаў пераходзе на адзін склад наперад: агню няма *ні ў кога* 110, *ні ад таго* 204, *ні ў кога* няма балеў пытанняў 331, не дайшлі *ні да чаго* 339.

Пераход *і ў j*. Як ведама, злуч *і* ды *і* пачынаючае слова па самагуках пярэдняга слова часта пераходзяць у беларускай мове ў *j*. Ня могучы ўстанавіць точно, у якіх выпадках *і* пераходзе ў *j*, Акадэмічная Конфэрэнца ў Менску 1926 г. большасьцяй галасоў пастанавіла не абазначаць на пісьме менаванага пераходу *і ў j*. Нельга пахваліць Конфэрэнцу за гэтую пастанову. Пішучы свой твор, М. Зарэцкі бяссумлеву прымаў пад увагу менаваную пастанову Менскае Конфэрэнцы, бо Конфэрэнца была ў 1926 г., а твор выйшаў у 1928 г. Адылі ў М. Зарэцкага „Сьцежках-дарожках“ знаходзім шмат выпадкаў пераходу злуча *і ў j*, а такжа пераходу ў *j* таго *і*, каторае стаіць на пачатку слова. Вельмі цікаўна разгледзіць тыя выпадкі зь нескладовым *j*, у каторых пісьменьнік, што так добра патрапляе ўчуцца ў родную мову, аказаўся непаслушным Конфэрэнцы. Выпадкі гэныя можна падзяліць на тры групы. Вось яны:

1. *j* замест *і* лучачага два аднолькавыя склады сказу (казаньня): ад сораму *j* злосьці 18, ўрачыста *j* прыгожа 35, ясны *j* прыгожы 43, крыўда *j* дакор 49, радасна *j* дружна 55, ялцы *j* галавенчыкі 59, ціха *j* рытмічна 60, тое *j* другое 64, лёгка *j* прыемна 87, недаверліва *j* глуха 93, уважліва *j* шчыра 127, магутнага *j* страшнага 127, прыціхлі *j* прыслухаліся, радасьці *j* шчасьця 131. Аксэнт у *j* Рыгора 156, радасна *j* сьмешна 245, пасьпешна *j* рупліва 252, распачы *j* страху 254, вяла *j* расплыўчата 265, глуха *j* парвана 274, Халіму *j* Лясьніцкага 288, расла *j* гадавалася 302, удумліва *j* строга 323, бледасьці *j* сіні 394, былога *j* сучаснага 394.

2. *j* замест *і*, калі апошняе ня луча двух словаў, але служба дзеля падчыркненьня, змяняючы прыслоўі „навет“, „такжа“ і інш.: я *j* так добра чую 51, Ён на Дняпры толькі *j* жыў 62, Мо' таму *j* палюбіў ён 62, мо' таму *j* знаходзіць у ім такую чароўную ўцеху 62, Тады было толькі *j* клопату 62, Але *j* гэтых трох год было досыць 63, былі *j* пацалункі 64, Але *j* так ня было ўжо жыцьця 64, Таму *j* сучаснасьць у такія часіны робіцца рожавай 65, Таму *j* ня ўспываюць 65, Таму *j* жывуць 66, толькі гэтага *j* трэба было 76, можа-б нічога *j* ня выйшла 77, ня рад быў, што *j* зачупіўся 76, не заста-

нецца і сьледу 83, Вось-жа і тое 93, можа і справядлівая 95, няма чаго і гаварыць 95, хоць ты і па свайму гаворыш 96, можа і бацька адчувае 97, можа і так 103, перасталі і думаць 109, можа і няпраўда 113, так яно і выходзіць 119, спадзяюся, што і ты мне паможаш 119, Вось ужо і сьцежка 129, нібы і ня чула яго, нібы і забылася 136, яна і да яго дакранулася 155, фактычна і зьвівалі 161, Ён ня так ужо і пэўна адчуваў сваю справядлівасьць 169, няма і цаны 181, мы і глядзім 184, нічога-ж табе і рабіць ня трэба 184, вокны і то пазавешаны 187, мо' і тут 187, Шмат хто і глядзіць 188, ну і мая часьць за яго 190, што і сама яна 194, пэўне і самую яе 194, можа і зрабілі-б 206, таму і пераішоў 208, Але і вокны біць 207, На тое я і прыгожая 210, хто-небудзь нешта і рабіў 222, паеду і адна 226, Так яму і трэба 231, там я і жаніўся 232, пазіралі ўжо і на яго 232, Ужо і зямлю нашу забралі 237, бывала і так 242, ні разу і не абачыліся 244, можа і зусім тут астацца 245, сілу і трываласьць 250, Ня справіліся хлопцы праўсці і сотні крокаў 252, Пэўна і яго ахапіў 254, што і сябе было шкада 258, Можа і тут сустрэне 267, Я і цяпер 270, ніхто і ня прыкмеціў яго 280, яшчэ і ня піўшы 280, мо і сядня 281, туды і даставілі 287, нічога і ня ведаў 287, Вазьмеце і мяне 288, можа і на сьмерць 290, ды і па тым 291, што пакажа, тое і бяруць 294, тут ужо і паішло 294, Ну і што-ж 295, пачалі і тое адбіраць 296, Ну і як? 298, а і яшчэ 302, тады і духу-паху 303, Але і тут 307, Былі здаволены і тыя 307, ужо і сам быў пэўны 316, Тады і яна ўсьміхнулася 330, можна і сказаць 330, нічога і не разумеў 334, гэтага толькі і трэба было 339, Хутка і на гэтую тэму не асталося чаго гаварыць 339, Таму я і проста гляджу на ўсё 347, яна і абудзіла 351, Мы і зладзееў можам сустрэць 352, Можа гэта і галоўнае 361, Тады і жыць будзе лягчэй 362, Вось мы і асталіся 369, Ды Лясьніцкаму і не да яго было 376, Ты і ня ведаў 388, Гэта і было прычынай 388, нашто было яшчэ і табе псаваць жыцьцё 388, мо' і запраўды 389, яно і воўска можа патрэбна 392, Не пасьпеў ён яшчэ і перакусіць 392.

3. і на месцу ненацісьненага і на пачатку слова: адначасна ішла 19, і ідзе—сьмела, адважна ідзе 43, бо ідзе на ратунак, бо ідзе 43, да Іванкі 61, спрытнага Іванкі 61, хацелася некуды ісьці 63, далёка ісьці 64, яны ідуць 66, ты ідзі 70, ды ідзі 73, трэба ісьці 100, хто ішоў 106, ня іме 155, да яго ішоў 115, ня ідзе 126, на Івана (6 разоў) 126, ня ідзе 185, гатовы ісьці 198, ня пушчала Лясьніцкага ісьці 219, на шашу ісьці 245, цягне ісьці 245, яны ідуць 257, ня іначай 281, веры ня іме 304, гутарка ідзе 391.

З прыведзеных прыклалаў відаць, што ўсялякае і на пачатку слова па самагуку папярэдняга слова пераходзе ў і.

Знаходзім і прыпадкі ў „Сьцежках-дарожках“, належачыя да менаваных трох групаў, у каторых *i* не заменена на *j*, але *j*іх меней. Гэткія прыпадкі лёгка выясьняюцца тым, што аўтар ня меў наўвеце пісаць *j* на месцу *i*, пісаў ён *j* несьвядома, паддаючыся ўплыву жывое вымовы.

j замест *i* ў вышменаваных трох катэгорыях мусіць быць у жывой вымове агульным і заўсёдным, калі так моцна адбілася ў ваўтара, нягледзячы на пастанову Конфэрэнцы. Адцемлю яшчэ, што, апрача вышменаваных трох катэгорыяў, у *j*іншых прыпадках не знайшлося ніводнага прыкладу ў „Сьцежках-дарожках“ пераходу *i* ў *j*.

Як мне ўдалося зацеміць, пераход *i* ў *j* ў вышменаваных трох катэгорыях ё зьяваў агульна беларускай і як такі ён павінен быць захаваны ў практычнай граматыцы беларускай. Апрача таго, ў некаторых мясцовасьцях ё пераход *i* ў *j* і ў *j*іншых прыпадках.

Прыстаўное *в* па прымені *у*, ў перада (этымолёгічным ці зь ненацісьненага *о*) адбілася ў ваўтара адно ў некалькіх прыкладах: глядзіць у вагонь 169, кідалі жывых у вагонь 296, падкідаў дроў у вагонь 297.

Такжа калі *у*, ў ё прыстаўкаю: увасабленьям 146, ўвасабленьне 212.

Малая лічба прыкладаў выясьняецца тым, што гэтая асаблівасьць была ўведзена ў практычную беларускую граматыку па выданьню „Сьцежкаў-дарожкаў“.

У дзеяслове *j*шоў, складзеным з прыстаўкамі, маем заўсёды *j* перад *ш*. Напр.; Паўшоў 11, паўшлі 14, заўшоўся 19, паўшлі 25, падыўшла 67, заўшоў 79, паўшлі 100, даўшла 110, падыўшлі 144, знаўшлі 295, даўшоў 302, і шмат *j*іншых.

j паміж *о* і зубным маем у воўстрацьць 97.

Зьмякчэньне *т* перад *в* мяккім знаходзім у прыкладзе—у *балоцьвенным* лесе 375.

Калі *j*імёны із суфісам — *in-a* абазначаюць паўмо абстрактнае, дык яны маюць у суфіксе *н* мяккое: ў глыбіні 102, будучыня 117, адляцела на няведамую *далячыню* 248, гушчыню 287, у мяне ёсьць свая *будучыня* 373, глыбіню 394.

Ацьвярдзелае *л* маем у прыкладах — ў бабылкі Хадоры 60, бабылка 207.

д перад *н* не пераходзе ў *н*: сьгодня 178, 190 і г. д., заўсёды.

Пераход *дн* у *нн* ёсьць асаблівасьцяў маскоўскае мовы (паўночна-маскоўскага нарэчча); у беларускай мове гэты пераход знаходзім у невялічкіх мясцовасьцях і то адно ў некалькіх словах. Дзеля таго нядобра робяць тыя, што пішуць *сягонья*.

У слове „зрадзіць“ няма ўстаўнога *д*: няпрыгожа.. уцёк,

зрадзіў 270, *зрадзіў* і пераішоў быў к тэкінцам 314, ты першы раз *зрадзіў* нам 385.

г перад *л, н* нячэзьне: застыглі 80, застыгнуў 148, 159, застыгла 178, застыгнуў 212.

Пераход *у ў ў* (а ня прыстаўное *в*) маем у — *наўчу* 117.

Група *кк* не пераходзе ў *гк*: мяккім 13, мяккая 33, мяккі 53, мяккая 79 і г. д.

Менаванае слова з двума *-кк-* пішуць усі ў радавај Беларусі, нажаль, некаторыя ў Зах. Беларусі пішуць ня правільна—*гк*—(мяккі).

Пераход *ш ў с* маем у слове—*зьністожыла* 89.

У словах—*нецярплівы* 143, *нецярпліва* 236 і г. д.—*няма е* перад *л*.

з, с чужых словаў перад *і, е ў* сярэдзіне слова заўсёды *цьвардыя*: *фізыёлёгіі* 184, *брээнтам* 187, *пэсымістычныя* 199, *сыгналы* 210.

Э т ы м о п ё г і я.

Зборныя *іімёны* — *назовы пародаў лесу* — канчаюцца на—*ік*: *сасоньнік* 67, *забраўся ў густыя кусты алешніку* 177, праз крокаў сто *парасьнік* пачаў радзець 245. Па *хмызьніку* хадзілі некія *цені* 251, гэта быў *глыбокі, заліты густа-зялёным хмызьнікам*, роў 330, *хмызьніку* 330, *алешніку* 330.

Таксама будзе *маладнік* (малады лес), а не „малад-няк“, як быў абмыльна названы зьвяз маладых *пісьменьнікаў* у радавај Беларусі.

Іімёны із суфіксам — *уха*: *лапатуха* на *лапатусе* 142.

Суфікс—*ік* (*-ык*) у *іімёнаў зьмяншальных*: *агончык* 131, 167, 282.

Суфікс—*ану-* (*-яну-*) ў *васновах дзеясловаў*: *ўстрасяну-лася* 156, *схап-яну-ліся* 295, *смаляну-лі* 295, *здрыг-ану-ўся* 89 і шмат *ііншых*.

М. Пліпёнак.

(Далей будзе).

с-
8,
7.
я
ај
я-
я-
а
і-
—
ы
5.
-
),
-
-
-
:
-
-
-
-
1.
-
2.

Цена 75 гр.